

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ
ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΣΤΟΝ JOHN LOCKE

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ:

ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

(Α.Μ.: 466)

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΣΦΕΝΔΟΝΗ-ΜΕΝΤΖΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑ

Καθηγήτρια Φιλοσοφίας της Επιστήμης

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2011

*Στον άντρα μου, Κώστα Σαπανίδη,
πολύτιμο συμπαραστάτη
σε κάθε μου προσπάθεια ...*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	ΠΡΟΛΟΓΟΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	5
2	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
	Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ	8
	A.1 ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ	9
	A.1.1 ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	10
	A.1.2 ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ	13
	A.2 ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	15
	Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ	
	ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ John Locke	
	B.1 ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	19
	B.1.1 ΑΤΟΜΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ	19
	B.1.2 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ	21
	B.1.3 ΣΤΩΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ	24
	B.2 ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ - ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	26
	B.3 ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ (17^{ος} -18^{ος} αιώνας)	29
	Γ΄ ΜΕΡΟΣ: Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΣΤΟΝ JOHN LOCKE	33
	Γ.1 ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΟΚΙΜΙΟΥ ΤΟΥ LOCKE ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ	34
	Γ.2 ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΤΩΝ ΕΜΦΥΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ	37
	Γ.2.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΜΦΥΤΕΣ ΑΡΧΕΣ	37
	Γ.2.2 ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΜΦΥΤΕΣ ΑΡΧΕΣ	41
	Γ.2.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΕΜΦΥΤΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	43
	Γ.3 ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ	45
	Γ.3.1 ΑΠΛΕΣ ΙΔΕΕΣ	48
	Γ.3.2 ΣΥΝΘΕΤΕΣ ΙΔΕΕΣ	49
	Γ.3.3. ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΕΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ	51

Γ.4 ΑΦΗΡΗΜΕΝΕΣ ΙΔΕΕΣ	53
Γ.4.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ	55
Γ.4.2 ΣΩΜΑΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ	58
Γ.4.3 ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ	59
Γ.5 Ο ΝΟΜΙΝΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ JOHN LOCKE	61
Γ.6 ΘΕΩΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ	64
Γ.6.1 ΓΕΝΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	64
Γ.6.2 ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	65
Γ.6.3 ΒΑΘΜΙΔΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	66
3 ΕΠΙΛΟΓΟΣ	71
4 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	75

1

ΠΡΟΛΟΓΟΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το ενδιαφέρον μου για τις αναπαραστατικές θεωρίες για τη γνώση δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών και συγκεκριμένα κατά την παρακολούθηση του μαθήματος «Ο Κατασκευαστικός Εμπειρισμός του Bas van Fraassen» της επιβλέπουσας καθηγήτριάς μου, κας Δήμητρας Σφενδόνη-Μέντζου. Η ανάλυση της αναπαραστατικής θεωρίας της γνώσης, όπως αναπτύχθηκε στο συγκεκριμένο, αλλά και στα υπόλοιπα μαθήματα που εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της Φιλοσοφίας της Επιστήμης, μου κέντρισαν τη προσοχή, κυρίως για τον πολύπλευρο τρόπο προσέγγισης του ζητήματος, όχι μόνο από τη σκοπιά της Φιλοσοφίας αλλά και άλλων Επιστημών (με συχνές αναφορές σε Μαθηματικά Θεωρήματα, Φυσικούς Νόμους και πειράματα).

Παρόλα αυτά, δεν ήταν η θεωρία του van Fraassen, αλλά η αναπαραστατική γνωσιοθεωρία των Βρετανών Εμπειριστών του 17ου και 18ου αιώνα και κυρίως του John Locke που προκάλεσε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου. Η πολιτική του φιλοσοφία, η θεωρία του για τη θρησκεία και οι παιδαγωγικές του αντιλήψεις, μου ήταν ήδη γνωστά, από το προπτυχιακό ακόμη επίπεδο. Όπως επίσης πάγια ήταν και η άποψή μου από τότε, πως αποτελεί γνήσιο εκπρόσωπο του Εμπειρισμού. Στην παρούσα εργασία όμως, επιχειρώ να αναλύσω τη θεωρία της γνώσης του John Locke, σε σχέση πάντα με τις *αναπαραστατικές θεωρίες* αφενός και αφετέρου επιδιώκω να αναπτύξω όλες *παρεκκλίσεις* που παρουσιάζει από το τυπικό πλαίσιο του *εμπειρισμού*.

Στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κυρία Δήμητρα Σφενδόνη-Μέντζου, οφείλω τις πιο θερμές ευχαριστίες μου για την άψογη συνεργασία που είχαμε καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και την καθοδήγηση που μου παρείχε σε κάθε ανησυχία και προβληματισμό μου. Ιδιαίτερα την ευχαριστώ για την κατανόηση που έδειξε στις ιδιόρρυθμες συνθήκες συγγραφής της παρούσης εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω την εκτίμησή μου, στο πρότυπο εκπαιδευτικού που πρεσβεύει συνολικά, αυτό της *πραγματικής δασκάλας*.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον άντρα μου Κώστα Σαπανίδη και τους γονείς μου Γιώργο και Έλενα Παπάζογλου για την αμέριστη συμπαράστασή τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το θέμα της αναπαραστατικής θεωρίας της γνώσης, όπως αυτό εκφράζεται στο Δοκίμιο του John Locke *An Essay Concerning Human Understanding* (1690). Κύριο αντικείμενό της αποτελούν οι βασικές αρχές των αναπαραστατικών θεωριών για τη γνώση έως την εποχή του John Locke καθώς και το πώς διαμορφώνεται η γνωσιοθεωρία του άγγλου εμπειριστή υπό την επιρροή των θεωριών αυτών. Παράλληλα τίγονται ζητήματα και βασικά θέματα όπως αυτά του Εμπειρισμού και Ορθολογισμού, των έμφυτων ιδεών, της έκτασης της γνώσης, της θεωρίας των ιδεών και της ουσίας.

Τα βασικά ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν είναι τα εξής: ποια είναι η πηγή της γνώσης μας; Προέρχεται από την επίδραση του εξωτερικού περιβάλλοντος ή είναι έμφυτη; Πότε μπορούμε να πούμε πως “γνωρίζουμε κάτι”; Πόσο σίγουροι μπορούμε να είμαστε για τη βεβαιότητα της γνώσης που έχουμε; Μπορούμε να συλλάβουμε τη βαθύτερη ουσία των πραγμάτων, ή το μόνο που γνωρίζουμε τελικά είναι απλές αναπαραστάσεις της εξωτερικής πραγματικότητας; Η εξωτερική πραγματικότητα υπάρχει αντικειμενικά εκτός από τη γνώση μας γι’ αυτή, ή αποτελεί απλά ένα αντικείμενο του νου μας;

Κύριος σκοπός της μελέτης αυτής είναι η αναφορά των βασικών σημείων που χαρακτηρίζουν τις αναπαραστατικές θεωρίες της γνώσης και τη γνωσιοθεωρία του John Locke έτσι, ώστε να αναδειχθούν οι βασικές παράμετροι που είναι κοινές στις δύο περιπτώσεις. Δεύτερο στόχο της αποτελεί η επισήμανση όλων των παρεκκλίσεων που επιχειρεί ο άγγλος στοχαστής από την τυπική γραμμή των αναπαραστατικών θεωριών για τη γνώση και σε κάποιες περιπτώσεις και του ίδιου του ρεύματος του εμπειρισμού. Τρίτος στόχος, τέλος, είναι η στήριξη της θέσης πως η γνωσιοθεωρία του Locke, δέχεται βέβαια επιρροές, αλλά, δεν αποτελεί μια αμιγώς αναπαραστατική θεωρία για τη γνώση, καθώς ο άγγλος εμπειριστής καταλήγει τελικά να υιοθετήσει μία κάποια μορφή εννοιακής αντίληψης του νου.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι κατά κύριο λόγο η *βιβλιογραφική έρευνα* γύρω από τα βασικά σημεία της θεωρίας του Locke και των αναπαραστατικών θεωριών που αφορούν ζητήματα, όπως η προέλευση και η φύση της γνώσης, η ενόραση, οι ιδέες και η ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου και ταυτόχρονα η *ερμηνεία* και η *κριτική* τους μέσα από τα σχόλια και άλλων μελετητών. Βασικό μας εργαλείο αποτελεί το ίδιο το κείμενο του Locke (ακολουθούμενο από μετάφραση), καθότι είναι σημαντική η επισήμανση χαρακτηριστικών λέξεων και φράσεων –ορόσημων που ο ίδιος ο βρετανός στοχαστής χρησιμοποιεί για την κατανόηση της ανάλυσης που ακολουθεί καθώς και έργα άλλων μελετητών.

Στο **πρώτο μέρος** της εργασίας αποσαφηνίζονται βασικές έννοιες που συνδέονται με το θέμα, όπως οι θεωρίες για τη γνώση και συγκεκριμένα αναφέρονται τα βασικά γνωρίσματα του Ορθολογισμού και Εμπειρισμού και της αναπαραστατικής θεωρίας για τη γνώση. Στο **δεύτερο μέρος** αναλύονται οι αναπαραστατικές θεωρίες για τη γνώση έως και την εποχή του John Locke. Διακρίνονται τρεις περίοδοι: στο *πρώτο κεφάλαιο* η αρχαιότητα, με τους ατομικούς φιλοσόφους, τους στωικούς και τον Αριστοτέλη, στο *δεύτερο κεφάλαιο* ο μεσαίωνας με τη σχολαστική φιλοσοφία και στο *τρίτο κεφάλαιο* του δεύτερου μέρους αναλύονται οι νεότεροι χρόνοι με τους θετικιστές στοχαστές του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα.

Στο **τρίτο μέρος** εξετάζεται η συλλογιστική προσέγγιση από τον John Locke του ζητήματος της γνώσης: στο *πρώτο κεφάλαιο* παρατίθενται οι στόχοι και η μεθοδολογία του Δοκίμιου. Στο *δεύτερο κεφάλαιο* αναπτύσσεται η πολεμική του βρετανού εμπειριστή προς τη θεωρία των έμφυτων ιδεών. Στο *τρίτο κεφάλαιο* αναλύεται η θεωρία των ιδεών όπως αναπτύσσεται στο Δοκίμιο, ενώ στο *τέταρτο* σχολιάζεται η παραδοχή αφηρημένων ιδεών (έννοια της ουσίας). Στο *πέμπτο κεφάλαιο* αναπτύσσεται εν συντομία ο νομιναλισμός που εκφράζει τη σκέψη του John Locke και στο *έκτο κεφάλαιο* αναλύεται η θεωρία του για τη γνώση (φύση-είδη-βαθμίδες). Τέλος, στον **επίλογο** επιχειρείται μία γενική αποτίμηση του θέματος και επισημαίνονται τα βασικά σημεία της κριτικής μας.

Α΄ ΜΕΡΟΣ:

ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

A.1 ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ

Ένα από τα βασικότερα ζητήματα που έχει απασχολήσει την ανθρώπινη διανόηση από την αρχαιότητα έως και σήμερα είναι αυτό της γνώσης. Καίρια ερωτήματα που σχετίζονται με τον γενικότερο όρο “γνώση” και ταυτόχρονα αποτελούν αντικείμενο της γνωσιοθεωρίας είναι τα εξής: ποιά είναι η προέλευση, τα είδη και οι παράγοντες της γνώσης; Ποια τα όριά της και τί είναι οι ιδέες; Σε ποιά βαθμό μπορούμε να πούμε τελικά πως γνωρίζουμε τον κόσμο και πώς προέρχεται η γνώση μας γι’ αυτόν; Κάθε απόπειρα απάντησης αυτών των ερωτημάτων αναδεικνύει παράλληλα τις αποκλίσεις των διαφόρων φιλοσοφικών ρευμάτων στον τρόπο που προσεγγίζουν το επικείμενο θέμα.

Οι διαφορετικές ή και αντιθετικές μεταξύ τους απόψεις αφορούν κατά κύριο λόγο τη σχέση που συνδέει τους δύο βασικούς παράγοντες της γνωσιακής διαδικασίας: το Υποκείμενο, το νου δηλαδή του ανθρώπου και το Αντικείμενο της γνώσης που αναφέρεται σε ό,τι γνωρίζει ο νους, από τα εκάστοτε υλικά αντικείμενα και τον εξωτερικό-εμπειρικό κόσμο συνολικά έως και μία μεμονωμένη ιδέα ή ολοκληρωμένη έννοια του ευρύτερου περιβάλλοντος του Υποκειμένου. Το κύριο πρόβλημα δημιουργείται γύρω από το πώς ο νους γνωρίζει τα εκάστοτε αντικείμενα του περιβάλλοντός του και ποιά είναι η κύρια πηγή της γνώσης.

Μπορεί ο ανθρώπινος νους λειτουργώντας ανεξάρτητα από τις αισθήσεις να αποκτήσει την απόλυτη γνώση μέσω ίσως κάποιας ενορατικής δυνατότητας που διαθέτει; Ή μήπως οι αισθήσεις αποτελούν το μοναδικό διαμεσολαβητικό μέσο αντίληψης των εξωτερικών ερεθισμάτων και συνεπώς γνώσης του εξωτερικού κόσμου;¹

Οι διάφορες απόψεις λοιπόν που διατυπώνονται σχετικά με την πηγή της γνώσης συγκεντρώνονται σε δύο γενικές κατηγορίες: τον Ορθολογισμό και τον Εμπειρισμό. Αποτελούν δύο παραδοσιακά φιλοσοφικά ρεύματα που προσεγγίζουν το όλο ζήτημα της γνώσης από εντελώς αντίθετη κατεύθυνση. Βέβαια ο χαρακτηρισμός “αντίθετη” μπορεί να αποβεί παραπλανητικός, καθώς σε αρκετά σημεία είναι εμφανείς τόσο οι διαφορές μεταξύ εκπροσώπων του ίδιου μοντέλου όσο και οι επιρροές και πιθανόν ομοιότητες εκπροσώπων που ανήκουν στα λεγόμενα “αντίπαλα” φιλοσοφικά συστήματα.²

¹ Βλ. Σφενδόνη –Μέντζου, Δήμητρα. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*². Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2004, σσ. 1-2

² Βλ. Cottingham, John. *Φιλοσοφία της Επιστήμης*, τόμος Α': *Οι Ορθολογιστές*. Μετάφραση: Σ. Τσούρτη. Επιμέλεια: Αλ. Χρύσης. Στη σειρά *Ιδέες – Ιστορία της Φιλοσοφίας 2*. Αθήνα: Στάχυ, 2000, σσ. 17-18

A.1.1 ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

Ορθολογισμός είναι η φιλοσοφική θεώρηση που υποστηρίζει πως ο νους αποτελεί την πηγή της γνώσης και ότι επιστημονική σκέψη επιτυγχάνεται μόνο με βάση το λογικό. Δεν απορρίπτει τις αισθήσεις, όμως υποτιμά τον κεντρικό, πρωταγωνιστικό ρόλο που τους αποδίδει ο Εμπειρισμός και στρέφει το ενδιαφέρον της Φιλοσοφίας από τις αισθητηριακές εμπειρίες στον Ορθό Λόγο. Ο νους αποκτά την αυτονομία του από τις αισθήσεις, κατέχει a priori περιεχόμενο, είναι αυτοδύναμος και μπορεί να οδηγήσει στην απόλυτη αλήθεια, κάτι που ο Εμπειρισμός αποκλείει.³ Το πνεύμα του ανθρώπου μπορεί και συλλαμβάνει τη βέβαιη γνώση χωρίς απαραίτητα αυτή να συνιστά το αποτέλεσμα της επεξεργασίας των διαφόρων αισθητηριακών δεδομένων.

Στην αρχαιότητα θεμελιωτής του Ορθολογισμού θεωρείται ο Σωκράτης και κύριοι εκφραστές του ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Στη Νεώτερη Ευρωπαϊκή εποχή ξεχωρίζει ο René Descartes καθώς επίσης και οι Leibnitz και Spinoza.⁴

Οι τρεις τελευταίοι αποτελούν τους «ορθολογιστές της Ηπειρωτικής Ευρώπης» του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα που συχνά αναφέρονται σε αντιδιαστολή με τους «Βρετανούς Εμπειριστές» John Locke, George Berkeley και David Hume.⁵ Είναι σημαντική η αναφορά στα βασικά σημεία της φιλοσοφίας των τριών ορθολογιστών καθώς βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση -με όλες τις ομοιότητες και διαφορές της - με την αναπαραστατική θεωρία της γνώσης του John Locke.

Κατά τον Μεσαίωνα η Φιλοσοφία ασχολήθηκε διεξοδικά με την προσπάθεια καθορισμού γενικών εννοιών όπως είναι οι ιδέες, τα είδη, ο θεός, σχέσεις ψυχής – σώματος, μορφής – ύλης. Από τον 17^ο αιώνα συντελείται, με την ανάπτυξη των Θετικών Επιστημών και το πνεύμα του Διαφωτισμού, μια καινούρια τάση θεώρησης και ερμηνείας των φαινομένων: ολόκληρος ο κόσμος, εξωτερικός και νοητός, μπορεί και πρέπει να εξηγηθεί ποσοτικά, με επιστημονικά κριτήρια, συνοχή και ακρίβεια, μακριά από προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες. Η τάση αυτή επηρεάζει ολοκληρωτικά και το χώρο της Φιλοσοφίας.⁶

³ Βλ. Αυγελής, Νικόλαος. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας, 1998, σ. 114

⁴ Βλ. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*², όπ. αν. παρ., σ. 3

⁵ Βλ. *Φιλοσοφία της Επιστήμης*, τόμος Α': *Οι Ορθολογιστές*, όπ. αν. παρ., σ. 17

⁶ Βλ. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, όπ. αν. παρ., σ. 111

Ο **René Descartes** (1596-1650) δεν αποτελεί απλά έναν από τους εκπροσώπους της νέας αυτής τάσης, αλλά σύμφωνα και με την άποψη πολλών μελετητών θεωρείται «ο πατέρας της νεότερης Φιλοσοφίας». Έχοντας ασχοληθεί με τη μηχανική, την ανατομία και την ψυχολογία, αλλά κυρίως με τα μαθηματικά και τη φυσική, ο Descartes προσπάθησε να εφαρμόσει μαθηματικές μεθόδους έρευνας και αναζήτησης της πραγματικής αλήθειας.⁷

Χρησιμοποιεί λοιπόν τα μαθηματικά πρότυπα στον χώρο της φιλοσοφίας με απώτερο σκοπό να καταλήξει στην καθολική, αληθή γνώση. Αρχικά ακολουθεί μια επαγωγική προσέγγιση των επιμέρους παραστάσεων ή εντυπώσεων του αισθητού κόσμου στο νου έως ότου διακρίνει όσες είναι *ασφαλείς*. Με βάση αυτές, διατυπώνει μια απόλυτη, γενικευμένη αρχή και στη συνέχεια με τη βοήθεια της συνθετικής πλέον μεθόδου, χρησιμοποιεί την αρχή αυτή επιδιώκοντας να ερμηνεύσει τον εμπειρικό κόσμο στην καθολική του όμως έκταση αυτή τη φορά.⁸

Έτσι λοιπόν η Φιλοσοφία του Descartes, όπως μας παρουσιάζεται στους έξι Στοχασμούς του (*Στοχασμοί περί της Πρώτης Φιλοσοφίας ή Μεταφυσικοί Στοχασμοί*), θέτει ως επίκεντρό της τις *ασφαλείς γνώσεις*. Μέσα από την απόρριψη όλων όσων έχει γνωρίσει μέσω των αισθήσεων, που τον οδηγούν σε πλάνη, ο Γάλλος Ορθολογιστής καταλήγει πως μόνον οι *έμφυτες ιδέες* αποτελούν τις θεμελιώδεις αρχές της γνώσης. Ανήκουν αποκλειστικά στο χώρο της νόησης και χαρακτηρίζονται ως «οι έσχατες, απλές ιδέες, των οποίων το περιεχόμενο συλλαμβάνουμε όχι ορίζοντάς τες αλλά ενορατικά με σαφήνεια και ευκρίνεια».⁹

Ο **Gottfried Leibnitz** (1646-1716), όπως και ο Descartes, αναζητούσε μια ορθολογική εξήγηση της πραγματικότητας που να υπερβαίνει το εμπειρικό επίπεδο. Παρόλα αυτά δεν ακολουθεί δογματικά μια απριωρική προσέγγιση του ζητήματος της γνώσης, ούτε καταφεύγει στην ολοκληρωτική απόρριψη των αισθήσεων. Αναγνωρίζει, όπως και ο Descartes, την ενορατική αντιληπτική ικανότητα στους ανθρώπους, την έμφυτη δυνατότητα συνείδησης (ή και συνειδητοποίησης) ιδεών και αληθειών όμως όχι χωρίς και τη συνεισφορά της αισθητηριακής διέγερσης. Τα αισθητηριακά ερεθίσματα είναι εκείνα που βοηθούν τον νου να “ανασύρει” τις

⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 113

⁸ Βλ. Windelband, W. – Heimsoeth, H. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Β'. Μετάφραση: Ν. Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1982, σ. 159

⁹ Βλ. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, όπ. αν. παρ., σ. 119

ενορατικές του αλήθειες και να μετατρέψει τις δυνάμεις σε πραγματικές γνώσεις. Με τον Leibnitz, όπως παρατηρεί και ο Cottingham, δίνεται μία δίκαιη λύση, συντελείται ένας συμβιβασμός μεταξύ του ακραίου εμπειρισμού και της αυστηρής a priori αντίληψης για τη γνώση.¹⁰

Για τον **Baruch Spinoza** (1632-1677) η σημασία της εμπειρίας είναι ακόμη πιο περιορισμένη. Η πραγματική αλήθεια είναι η *αναγκαία αλήθεια*, δηλαδή: δεν αρκεί απλά κάτι να *είναι* αλλά θα *πρέπει* να είναι αληθές με την έννοια ότι ο νους έχει επαρκή αντίληψη των λόγων που καθιστούν ένα γεγονός αληθές και όχι τυχαίο. Σε κάθε διαφορετική περίπτωση επικρατεί σύγχυση και ανεπαρκής αντίληψη της πραγματικότητας και σε αυτό το επίπεδο ο Spinoza τοποθετεί τις αισθήσεις. Η αισθητηριακή αντίληψη απλά εξασφαλίζει τη βεβαιότητα του *είναι* όμως η *αναγκαιότητα* του *είναι*, η επαρκής αλήθεια κατακτάται από την υπέρβαση της εμπειρικής πραγματικότητας. Μόνον ο Λόγος διακρίνει την αλήθεια και την ουσιαστική υπόσταση των πραγμάτων και μπορεί να οδηγήσει στη γνώση.¹¹

¹⁰ Βλ. *Φιλοσοφία της Επιστήμης*, τόμος Α': *Οι Ορθολογιστές*, όπ. αν. παρ., σ. 121

¹¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 103

Α.1.2 ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ

Αντίθετα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω ο Εμπειρισμός είναι η φιλοσοφική θεωρία που υποστηρίζει πως η γνώση μπορεί να προκύψει μόνο μέσα από τις αισθήσεις, ότι δηλαδή αληθινό είναι μόνον ό,τι αποτελεί εμπειρικό δεδομένο. Ο νους κατά τη γέννηση του ανθρώπου αποτελεί ένα άγραφο χαρτί (*tabula rasa*) πάνω στο οποίο οι εμπειρίες θα καταγράψουν κάθε γνώση που τελικά θα αποκτήσει. Απορρίπτει κάθε μορφή αυτόματης ή προϋπάρχουσας (*a priori*) σκέψης, περιορίζοντας την ανθρώπινη νόηση στα τυπικά-λογικά της στοιχεία και αφαιρώντας της την ανεξάρτητη από τις αισθήσεις δυνατότητά της.¹²

Ο Εμπειρισμός ερευνά τη σχέση που συνδέει τα περιεχόμενα του νου (γνώσεις και πεποιθήσεις) έχοντας ως βάση αισθητηριακά κριτήρια, ενώ πρεσβεύει πως η απόκτησή τους επιτυγχάνεται μόνο μέσω της εμπειρίας. Για τον λόγο αυτό η παρατήρηση και τα πειράματα κατέχουν ιδιαίτερα σημαντική θέση στην εμπειριστική φιλοσοφία, όπως επίσης και η επαλήθευση. Για τον λόγο αυτό και ο Woolhouse υποστηρίζει ο Εμπειρισμός εκτός από *θεωρία* αποτελεί συχνά και ένα είδος *μεθοδολογίας*. Χαρακτηριστική επίσης είναι και η πεποίθηση πως δεν μπορούμε να φτάσουμε στην πραγματική αλήθεια, στη βαθύτερη ουσία των πραγμάτων εφόσον δεν εντάσσεται στο πλαίσιο των αισθήσεων και το μόνο που μπορεί να γνωρίζει τελικά ο ανθρώπινος νους είναι τα “φαινόμενα”.¹³

Βρίσκουμε τις απαρχές του Εμπειρισμού στην Αρχαιότητα στους Ατομικούς φιλοσόφους, Λεύκιππο και Δημόκριτο, στους Στωικούς και τους Επικούρειους ενώ, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, στα νεότερα Ευρωπαϊκά χρόνια διακρίνονται οι John Locke, George Berkley και David Hume.¹⁴

Η παραπάνω σύντομη θεώρηση των δύο σπουδαίων φιλοσοφικών ρευμάτων, του Ορθολογισμού και του Εμπειρισμού, φωτίζει τις βασικές αντιλήψεις πάνω στις οποίες όχι μόνο εδραιώθηκαν το καθένα, αλλά και εκφράζουν τις σπουδαιότερες τους διαφορίες. Οι βασικές αυτές αντιλήψεις είναι:

¹² Βλ. Αυγελής, Νικόλαος. *Μαθήματα Φιλοσοφίας: Ορθολογισμός και Εμπειρισμός*. Θεσσαλονίκη: [χ.ό], 1977, σσ. 5-6

¹³ Βλ. Woolhouse, R.S. *Φιλοσοφία της Επιστήμης*, τόμος Β': *Οι Εμπειριστές*. Μετάφραση: Σ. Τσούρτη. Επιμέλεια: Αλ Χρύσης. Στη σειρά *Ιδέες – Ιστορία της Φιλοσοφίας 3*. Αθήνα: Στάχυ, 2000, σσ. 11-12

¹⁴ Βλ. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*², όπ. αν. παρ., σ. 3

- **νους:** στον Ορθολογισμό είναι ανεξάρτητος και αυτοδύναμος ενώ οι Εμπειριστές θεωρούν πως ο νους πριν την επαφή του με τον εξωτερικό κόσμο αποτελεί *tabula rasa* (άγραφο πίνακα) και δεν μπορεί να φτάσει στη γνώση χωρίς τις αισθήσεις
- **γνώση:** ο Ορθολογισμός υποστηρίζει την *a priori* γνώση (με τις έμφυτες ιδέες) ενώ ο Εμπειρισμός την *a posteriori* με την αλληλεπίδραση με τον εξωτερικό κόσμο
- **πηγή της γνώσης:** για τους Ορθολογιστές είναι ο ίδιος ο νους, ενώ για τον Εμπειρισμό είναι μόνον οι αισθήσεις
- **όρια της γνώσης:** Ο Ορθολογισμός υποστηρίζει πως μπορούμε να φτάσουμε στη βαθύτερη ουσία των πραγμάτων, στο *είναι*, ενώ ο Εμπειρισμός θεωρεί πως η γνώση μας περιορίζεται στα *φαινόμενα*
- **έννοια των ιδεών:** στους Ορθολογιστές έχει τη σημασία των *καθόλου*, των γενικών εννοιών (έμφυτες ιδέες) ενώ στους Εμπειριστές έχει τη σημασία των *ειδώλων*, των αναπαραστάσεων δηλαδή των υλικών πραγμάτων.

Ενώ αν θέλουμε να τις παρουσιάσουμε παραστατικά:

Βασική Αντίληψη	Ορθολογισμός	Εμπειρισμός
Νους	Αυτόνομος	<i>tabula rasa</i>
Γνώση	<i>a priori</i>	<i>a posteriori</i>
πηγή γνώσης	Νους	αισθήσεις, εμπειρία
όρια γνώσης	<i>καθόλου</i> , ουσία	<i>Φαινόμενα</i>
έννοια των ιδεών	Έμφυτες	<i>είδωλα</i> , αναπαραστάσεις

Η αναπαραστατική θεωρία για τη γνώση υποστηρίζει τις βασικές θέσεις του Εμπειρισμού και ιδιαίτερα το ρόλο των ειδώλων ως διαμεσολαβητικών εργαλείων μεταξύ νου και φυσικού κόσμου.

A.2 ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Υπάρχουν πολλές θεωρίες για τη γνώση, από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή, οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν “αναπαραστατικές”. Ξεκινώντας από την αρχαία εποχή (Ατομικοί Φιλόσοφοι, Αριστοτέλης, Στωικοί) συνεχίζοντας στη Σχολαστική φιλοσοφία του Μεσαίωνα έως και τον Θετικισμό του 17^{ου} αιώνα συναντώνται στοιχεία στη γνωσιοθεωρία πολλών στοχαστών που παρουσιάζουν αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα. Και στη σύγχρονη εποχή σε χώρους όπως αυτός της γνωσιακής ψυχολογίας, της γλωσσολογίας, της φιλοσοφίας της επιστήμης αλλά και των μαθηματικών και της πληροφορικής γίνεται λόγος για την αναπαραστατική θεωρία της γνώσης (representational theory of knowledge).

Οι αγγλικές λέξεις *representation* (αναπαράσταση) και *to represent* (αναπαριστώ) προέρχονται αντίστοιχα από τις λατινικές *repraesentatio* και *repraesentare*. Σύμφωνα με το Oxford Latin Dictionary σημαίνει α) την ενέργεια του να φέρνω κάτι στη σκέψη (*an act of bringing something before the mind*) ή β) μια εικόνα ή μία αναπαράσταση στην τέχνη (*an image or a representation in art*)¹⁵. Και οι δύο ερμηνείες πάντως αναφέρονται στην ενέργεια του να παρουσιάζεται κάτι ως παρόν, ενώ πριν από λίγο ήταν απόν, να γίνεται δηλαδή κατά κάποιο τρόπο παρόν ξανά.¹⁶

Ο ρήτορας Κουϊντιλιανός στο *Institutio Oratoria* (95 μ.Χ.) χρησιμοποιεί τη λέξη *repraesentatio* αναφερόμενος στο ιδιαίτερο προσόν ενός καλού ρήτορα να αναπαριστά κάτι (με τα λόγια) τόσο ξεκάθαρα σαν να είναι αληθινό. Να δημιουργεί δηλαδή στο μυαλό των ακροατών μία εσωτερική εικόνα αυτού που τους περιγράφει, όπως μία πολύ ζωντανή και καθαρή ζωγραφιά. Αυτή είναι και η πιο παλιά αναφορά της λέξης *repraesentatio* με την έννοια της εσωτερικής αναπαράστασης.¹⁷

Με αυτήν την έννοια λοιπόν, της εσωτερικής εικόνας, ασχολούνται όσες θεωρίες προσδίδουν έναν αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα στη γνώση. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, σε κάθε γνωσιοθεωρία επιχειρείται η σύνδεση του Υποκειμένου νου με το Αντικείμενο της γνώσης. Αυτό που

¹⁵ Υπάρχει και τρίτη ερμηνεία: *πληρωμή σε ρευστό χρήμα*, δεν αφορά όμως την παρούσα ανάλυση

¹⁶ Βλ. Henrik, Lagerlund. “Introduction”. Στο *Representation and Objects of Thought in Medieval Philosophy*, edited by Henrik Lagerlund, 1-10. Aldershot: Ashgate, 2007, σ. 13

¹⁷ Βλ. στο ίδιο, όπ. αν. παρ., σ. 14

υποστηρίζουν οι αναπαραστατικές θεωρίες είναι πως κατά τη γνωσιακή διαδικασία το Υποκείμενο δεν έχει ποτέ άμεση αντίληψη του Αντικειμένου αυτού καθαυτού, αλλά πάντοτε υπάρχει μια αναπαράσταση, ένα είδωλο του γνωστικού αντικειμένου, που λειτουργεί ανάμεσά τους ως διαμεσολαβητικός παράγοντας.

Η κάθε θεωρία ονομάζει διαφορετικά αυτά τα είδωλα. Έτσι στους Στωικούς γίνεται λόγος για *φάντασμα*, στους Σχολαστικούς για *species* και στους Θετικιστές για *ιδέα*.¹⁸

Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Hilary Putnam στον Willfried Sellars ο οποίος περιγράφει την αναπαραστατική διαδικασία ως “εσωτερικό θέατρο” ή “εσωτερική κινηματογραφική οθόνη” και τις αναπαραστάσεις ως “ηθοποιούς” που συμβολίζουν τα αισθητά. Δηλαδή οι ιδιότητες των σωμάτων με τα οποία έρχεται σε επαφή ο άνθρωπος δεν αποτελούν πραγματικές ιδιότητες των αντικειμένων αλλά των ιδεών που προβάλλονται σε μία υποθετική οθόνη στο μυαλό του. Συνεπώς δεν έρχεται σε επαφή νοητικά ποτέ με τα ίδια τα αντικείμενα ή τις ιδιότητές τους τα οποία αποτελούν απλά τα εσωτερικά αποτελέσματα των εξωτερικών αιτίων.

Έτσι, θεωρείται μια αλυσίδα στην οποία το Υποκείμενο και το γνωστικό Αντικείμενο συνδέονται με διαμεσολαβητικό κρίκο την αναπαράσταση του τελευταίου. Δηλαδή «αυτές οι εσωτερικές αναπαραστάσεις υποτίθεται πως συνδέονται με τους ανθρώπους και τα αντικείμενα που υπάρχουν στον εξωτερικό κόσμο, τα οποία κανονικά ισχυριζόμαστε ότι βλέπουμε και αγγίζουμε και ακούμε, μόνον ως εσωτερικά αποτελέσματα των εξωτερικών αιτίων».¹⁹

Από μία τέτοια τοποθέτηση εγείρονται δύο ιδιαίτερα σημαντικά ζητήματα:

1. Αν ο ανθρώπινος νους έρχεται σε επαφή μόνο με τα είδωλα του εξωτερικού κόσμου και ποτέ με τα πράγματα αυτά καθαυτά, πώς μπορεί να τα γνωρίσει ουσιαστικά; Μπορεί να φτάσει στην απόλυτη γνώση; Η απορία αυτή αποτελεί ταυτόχρονα και την αφετηρία του στοχασμού του John Locke ενισχύοντας την άποψή του για το πεπερασμένο της δυνατότητας της γνώσης.

¹⁸ Βλ. Σφενδόνη –Μέντζου, Δήμητρα. *Ο Αριστοτέλης σήμερα: πτυχές της Αριστοτελικής Φυσικής Φιλοσοφίας υπό το πρίσμα της σύγχρονης επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2010, σ. 182

¹⁹ Βλ. στο ίδιο, όπ. αν. παρ., σ. 182-183

2. Εφόσον το μόνο που γνωρίζει ο άνθρωπος είναι μία αναπαράσταση του εξωτερικού περιβάλλοντος, πώς είναι σίγουρος πως ο κόσμος υπάρχει πραγματικά; Εφόσον οι *ιδέες* είναι το μοναδικό, πραγματικό περιεχόμενο του νου, τι συμβαίνει με τα εξωτερικά αντικείμενα; Τα ερωτήματα αυτά οδηγούν στην ιμμετριαλιστική θεωρία του Berkeley περί *esse est percipi* και στον απόλυτο σκεπτικισμό της καθολικής ανυπαρξίας του εξωτερικού κόσμου.²⁰

²⁰ Βλ. Β' Μέρος, Κεφ. Β.3, της παρούσης

Β΄ ΜΕΡΟΣ:

**ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ
ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ JOHN LOCKE**

B.1 ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

B.1.1 ΑΤΟΜΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Ο Λεύκιππος και ο Δημόκριτος επιδιώκουν με την ατομική τους θεωρία την ερμηνεία της εσωτερικής, αληθινής πραγματικότητας με τέτοιους όρους έτσι, ώστε να μπορεί να ερμηνευτεί κατ' αντιστοιχία και η εξωτερική, φαινομενική πραγματικότητα. Η αληθινή πραγματικότητα αναφέρεται στην πραγματικότητα του *ὄντος*, των υλικών σωματιδίων και της κίνησής τους. Οι έννοιες αυτές έχουν θεωρητική αξία αλλά οι δύο ατομικοί φιλόσοφοι τις χρησιμοποιούν για να γίνει αντιληπτός και ο εξωτερικός κόσμος.²¹ Παράλληλα, εφόσον η φαινομενική πραγματικότητα ερμηνεύεται με τους όρους της νοητικής (αληθινής), θα αποκατασταθεί και η δική της αλήθεια (πραγματικότητα).

Σύμφωνα με την ατομική θεωρία του Λεύκιππου και του Δημόκριτου τα πράγματα αποτελούνται από απειροελάχιστα, άπειρα σωματίδια, τα *ἄτομα*, διασκορπισμένα στο κενό που γίνονται αντιληπτά στον άνθρωπο μόνο ως τα τελικά αντικείμενα που δημιουργούν με τη σύνθεσή τους. Τα *ἄτομα*, που ποιοτικά είναι όμοια μεταξύ τους, διαφέρουν μόνο ως προς το σχήμα, την τάξη (διάταξη) και την κατάστασή (θέση) τους.²²

Συνεπώς, δεν υφίσταται καμία ποιοτική διαφοροποίηση όχι μόνο μεταξύ των *ἀτόμων* αλλά και των φυσικών αντικειμένων που αυτά απαρτίζουν. Οι διαφορές που τα χαρακτηρίζουν είναι μόνο ποσοτικές. Για τον λόγο αυτό όταν και η επιστήμη αναγάγει τις ποιοτικές σχέσεις σε ποσοτικές θα καταφέρει να ερμηνεύσει την ποικιλομορφία που συναντάται στη φύση και που προκύπτει ως αποτέλεσμα της ποσοτικής διαφοράς που χαρακτηρίζει τα *ἄτομα*.

Επίσης τα *ἄτομα* βρίσκονται σε άναρχη και ανισόρροπη κίνηση μέσα στο κενό και εξαιτίας του διαφορετικού τους βάρους και μεγέθους προκαλούνται συγκρούσεις και αναπηδήσεις. Η έννοια της κίνησης στην ατομική θεωρία είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς εξηγεί και τη σχέση ανάμεσα στην αίσθηση και τη νόηση. Και οι δύο συντελούνται με τη σωματική επαφή. Από τα *ἄτομα* αποσπώνται λεπτές ατομικές μεμβράνες οι οποίες εξακολουθούν να διατηρούν τη μορφή του σώματος από το οποίο προέρχονται και σε πρώτο επίπεδο έρχονται σε επαφή με τα αισθητήρια

²¹ Βλ. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Α', όπ. αν. παρ., σσ.126-127

²² Βλ. Βέϊκος, Θεόφιλος. *Οι Προσωκρατικοί*⁵. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998 (1η έκδοση 1988), σ. 215

όργανα, ενώ σε δεύτερη φάση με τα *άτομα* της ψυχής. Επομένως αρχικά ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τα αντικείμενα με τις αισθήσεις και στη συνέχεια τα σκέπτεται.²³

Συγκεκριμένα ο Λεύκιππος χαρακτηρίζει αυτές τις μεμβράνες *άπορροές*: είναι τα *άτομα* που απορρέουν τόσο από τα αντικείμενα όσο και από τα αντιληπτικά όργανα σχηματίζοντας τις αναπαραστάσεις του νου. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Δημόκριτου της διαδικασίας της όρασης. Όταν ένα υποκείμενο βλέπει ένα αντικείμενο, *άπορροές* που προέρχονται και από τα δύο συναντώνται στο διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ των ματιών και του σώματος δημιουργώντας μία συμπαγή εικόνα (*είδωλον*). Αυτή η εικόνα λοιπόν σχηματίζεται στην κόρη του οφθαλμού και συντελείται η όραση.²⁴

Η θεωρία των ειδώλων των ατομικών φιλοσόφων εντάσσεται στις αναπαραστατικές θεωρίες για τη γνώση καθώς:

1. περιγράφει το **διαμεσολαβητικό ρόλο** που διαδραματίζουν τα κινούμενα *άτομα* μεταξύ των αντικειμένων και υποκειμένου νου
2. η γνώση που αποκτά ο νους μέσω μιας τέτοιας διαδικασίας **δεν ανταποκρίνεται στην αληθινή πραγματικότητα** καθώς ποτέ δεν έρχεται σε επαφή με τα άτομα αυτά καθαυτά ή το κενό αλλά αντιλαμβάνεται μόνο την εικόνα τους
3. με την εμπειρία **δεν παράγεται πραγματική γνώση**²⁵ καθώς η διαμεσολάβηση αυτή που συντελείται μεταξύ των ατόμων και του αισθητηρίου οργάνου παραποιεί την πραγματική τους φύση.

²³ Βλ. Vegetti, Mario. *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*. Μετάφραση: Γ. Δημητρακόπουλος. Αθήνα: Τραυλός, 2000, σσ. 110-111

²⁴ Βλ. *Οι Προσωκρατικοί*⁵, όπ. αν. παρ. σ. 221

²⁵ Η πραγματική γνώση δεν απορρίπτεται στο Δημόκριτο εντελώς. Υπάρχει και η γνήσια γνώση που αφορά την αυθόρμητη σκέψη της πραγματικότητας των ατόμων και του κενού, που επειδή είναι πολύ λεπτά οι αισθήσεις δεν τα συλλαμβάνουν (βλ. *Οι Προσωκρατικοί*⁵, όπ. αν. παρ. σ. 222)

B.1.2 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Στην πραγματεία του *Περί Ψυχής* γίνεται ιδιαίτερα εμφανής ο τρόπος με τον οποίο ο Αριστοτέλης αντιλαμβάνεται τη γνωσιακή διαδικασία ως μία διαδικασία αναπαράστασης. Σύμφωνα με το φιλόσοφο η ψυχή δεν θα πρέπει να ερευνάται χωριστά από το σώμα. Αποτελούν ένα διμερές σχήμα όπως αυτά της *ύλης* και *μορφής*, αλλά και *δυνάμεως* και *ένεργειας*. Τα θεωρεί αλληλένδετα, όπως αλληλένδετη θεωρεί και τη νόηση με τις αισθήσεις, αναβαθμίζοντας το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει ο εμπειρικός παράγοντας στην επιστήμη της γνώσης.

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τρεις λειτουργίες της ψυχής. Όσες σχετίζονται με:

1. την **θρέψη**, την **αύξηση** και την **αναπαραγωγή** των οργανισμών, που συναντώνται σε όλα τα έμβια (και τα φυτά)
2. την **αντίληψη** και την **εκούσια κίνηση** που συναντάται στα ζώα. Την αντίληψη, όπως αναφέρει και ο Vegetti, ο Αριστοτέλης τη θεωρεί μια παθητική λειτουργία ανάμεσα στο αισθητήριο όργανο (παθητικός πόλος) και την αισθητή ποιότητα²⁶ του φαινομένου (ενεργητικός πόλος). Οι δύο πόλοι υπάρχουν *δυνάμει* και καθίστανται *ένεργεια* μόνο όταν επενεργούν μεταξύ τους. Επίσης συνδέονται με μία αυτόματη, φυσική και άμεση σχέση, γεγονός που οδηγεί τον Αριστοτέλη να θεωρεί αυτήν την πρωταρχική αίσθηση αξιόπιστη και αληθινή.
3. τη **φαντασία** και το **νοῦ**, προνόμια μόνο του ανθρώπου.²⁷

Το ουσιαστικό ζήτημα που δημιουργείται είναι το πώς συντελείται η μετάβαση από αυτό το πρωταρχικό επίπεδο της αντίληψης στη διανοητική διαδικασία σύλληψης ενός αντικειμένου (π.χ. μέλι) που συγκεντρώνει διάφορες πρωτογενείς ποιότητες. Πώς δηλαδή ο νους καταφέρνει να επεξεργάζεται τα δεδομένα των επιμέρους αισθήσεων (π.χ. χρώμα, γεύση, υφή) και να τα αναγάγει σε μία καθολική αντίληψη δηλαδή ότι “αυτό το κίτρινο, γλυκό, μαλακό σώμα είναι μέλι”;²⁸

Σύμφωνα με το Σταγειρίτη φιλόσοφο αυτό γίνεται με την *κοινήν αἴσθησιν*, μία ανώτερη ικανότητα της ανθρώπινης ψυχής να επεξεργάζεται συνθετικά και όχι

²⁶ Με τον όρο *ποιότητα* εδώ εννοείται η ιδιότητα του χρώματος, της οσμής, του ήχου, της γεύσης, και της αφής

²⁷ Βλ. *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, όπ. αν. παρ., σσ. 244-245

²⁸ Βλ. στο ίδιο, όπ. αν. παρ., σ. 244

πλέον απλά αντιληπτικά τα αισθητηριακά δεδομένα. Ο Αριστοτέλης δεν ακολουθεί τις παλιότερες θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες η αισθητηριακή αντίληψη συντελείται απλά από την αλληλεπίδραση Υποκειμένου – Αντικειμένου αλλά ενισχύει και αυτονομεί το ρόλο της ψυχής στην όλη δραστηριότητα.

Αυτό που συμβαίνει επομένως είναι πως «... το γενικό αισθητήριο όργανο (κοινό αίσθητήριο) που, επειδή σ' αυτό οι αντιλήψεις διατηρούνται ως παραστάσεις (φαντασίες), γίνεται έδρα του μνημονικού, και του ακούσιου (μνήμη) και του σκόπιμου (άνάμνησις), ταυτόχρονα όμως γίνεται και η έδρα της γνώσης που έχουμε για τις δικές μας εσωτερικές καταστάσεις».²⁹

εἰ δὴ ἐστὶν ἡ φαντασία καθ' ἣν λέγομεν φάντασμα τι ἡμῖν γίνεσθαι καὶ μὴ εἶ τι κατὰ μεταφορὰν λέγομεν, <ἄρα> μία τις ἔστι τούτων δύναμις ἢ ἕξις καθ' ἧς κρίνομεν καὶ ἀληθεύομεν ἢ ψευδόμεθα; τοιαῦτα δ' εἰσὶν αἴσθησις, δόξα, ἐπιστήμη, νοῦς.

(Περὶ Ψυχῆς III, 428a 1-5)

Μετάφραση:

Αν λοιπόν η φαντασία είναι η λειτουργία με την οποία λέμε ότι δημιουργείται μέσα μας κάποια εικόνα, και αν δεν παίρνουμε τον όρο μεταφορικά, τότε η φαντασία είναι μία ικανότητα ή ἕξις από εκείνες από τις οποίες ξεχωρίζουμε τα πράγματα και με τις οποίες βρισκόμαστε ή στην αλήθεια ή στην πλάνη. Τέτοιες ικανότητες είναι η αίσθηση, η γνώμη, η γνώση, ο νους.³⁰

Η φαντασία λοιπόν είναι μια ιδιαίτερη ψυχική λειτουργία, η οποία αποδεσμεύει τα δεδομένα της αντίληψης από την *ἐνεργεία* αίσθηση, και τα μετατρέπει σε *φαντάσματα*, δηλαδή παραστάσεις, εικόνες. Επομένως η φαντασία μέσω της αίσθησης επεξεργάζεται τα πράγματα και απαλλαγμένα από την υλική τους υπόσταση τα παρέχει στη νόηση. Έτσι, η νόηση τελικά προσλαμβάνει την *ουσιώδη μορφή* των

²⁹ Βλ. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Α', όπ. αν. παρ., σ. 172

³⁰ Οι μεταφράσεις που παρατίθενται, προέρχονται από το: Αριστοτέλης. *Περὶ Ψυχῆς*. Εισαγωγή-Μετάφραση- Σχόλια: Β. Τατάκης. Επιμέλεια Έκδοσης: Ε. Παπανούτσος. Αθήνα: «Δαίδαλος» –Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 1954

αντιληπτικών δεδομένων, τις μορφές των εξωτερικών αντικειμένων, αντικείμενό της δηλαδή αποτελούν οι αισθητικές εικόνες.³¹

τῇ δὲ διανοητικῇ ψυχῇ τὰ φαντάσματα οἷον αἰσθήματα ὑπάρχει, ὅταν δὲ ἀγαθὸν ἢ κακὸν φήσῃ ἢ ἀποφήσῃ, φεύγει ἢ διώκει· διὸ οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἡ ψυχή.

(Περὶ Ψυχῆς III, 431a 14-17)

Μετάφραση:

Όσο για τη διανοητική ψυχή, μέσα σ' αυτήν οι εικόνες είναι όπως τα αισθήματα. Και όταν η ψυχή βεβαιώσει ή αρνηθεί σ' αυτές τις εικόνες το καλό ή το κακό, ο νους το αποφεύγει ή το επιδιώκει. Γι' αυτό ποτέ η ψυχή δεν σκέφτεται χωρίς εικόνα.

Ο Αριστοτέλης συνεχίζει μια εκτενή ανάλυση για το πώς ακριβώς συντελείται η διανοητική διαδικασία, όμως τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω καταστούν σαφές πως ο Σταγειρίτης φιλόσοφος θεωρεί τόσο σημαντικό το ρόλο των παραστάσεων των εξωτερικών πραγμάτων, έτσι ώστε χωρίς την ύπαρξή τους είναι αδύνατη η σκέψη, ασκώντας με τον τρόπο αυτό καταλυτική επιρροή στη μετέπειτα γνωσιοθεωρία.

³¹ Βλ. *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, όπ. αν. παρ., σ. 246

B.1.3 ΣΤΩΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Ο Στωικισμός -μια από τις πιο χαρακτηριστικές φιλοσοφίες της ελληνιστικής εποχής- αναγνωρίζει τον σημαντικό ρόλο των αισθήσεων και την επικράτηση της έλλογης τάξης στα πράγματα όχι όμως σε σχέση δυϊσμού με τη νόηση, όπως ο Αριστοτέλης. Σε αντίθεση λοιπόν με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο οι Στωικοί απορρίπτουν την αντίθεση μεταξύ ύλης και μορφής και επιδιώκουν να εξομοιώσουν τις δύο έννοιες. Η έλλογη τάξη στα πράγματα, λοιπόν, σύμφωνα με τους Στωικούς περιλαμβάνει όχι μόνο τις μορφές αλλά και την ύλη. Ταυτόχρονα, όλα μαζί, καθολικά και επιμέρους στοιχεία, διέπονται από τη νομοτελειακή αναγκαιότητα που ορίζει μια πρωταρχική θεϊκή δύναμη ενώ βρίσκονται σε συγκεκριμένη, προκαθορισμένη ακολουθία.³²

Η γενικότερη αντίληψη των Στωικών περί τάξης της πραγματικότητας μεταφέρεται και στη θεωρία τους για τη λογική, στο πώς δηλαδή εκφράζεται στο λόγο και τη γνώση. Αναζητούν τον τρόπο με τον οποίο οδηγείται ο άνθρωπος στη γνώση των γεγονότων αλλά και το πώς καταλαβαίνει αν μια πρόταση είναι αληθής. Η γνωσιακή διαδικασία για τους Στωικούς περιγράφεται ως εξής:

Η γνώση πηγάζει από τις αισθήσεις. Η αίσθηση είναι το αποτέλεσμα που προκαλείται από μία σωματική κίνηση πάνω στη ψυχή. Αυτή η ενέργεια επιφέρει στην ψυχή μια μεταβολή, την αλλοιώνει και αποτελεί ένα αποτύπωμα του σώματος που προκάλεσε την κίνηση. Είναι με άλλα λόγια η αναπαράσταση του αντικειμένου πάνω στην ψυχή. Αυτό αποτελεί το πρωταρχικό στάδιο της γνωσιακής λειτουργίας. Στη συνέχεια, όταν η ψυχή αναγνωρίσει πως το αποτύπωμα συμφωνεί με ό,τι το προκάλεσε ακολουθεί η *συγκατάθεσις*, ενώ όταν η αναπαράσταση μετατρέπεται σε πρόταση που περιγράφει το γεγονός που την προκάλεσε, συμβαίνει η *κατάληψις*. Τέλος η *γνώσις* ή *έπιστήμη* συντελείται όταν τελικά μία μεμονωμένη αναπαράσταση εντάσσεται σε ένα γενικότερο σύνολο αναπαραστάσεων.³³

Οι αναπαραστάσεις των Στωικών χαρακτηρίζονται από δύο σημαντικά στοιχεία τα οποία αποτελούν παράλληλα και κριτήρια εγκυρότητας (*κριτήριο αληθείας*) της όλης διαδικασίας. Το πρώτο γνώρισμα είναι η *ένάργεια*, αυτό δηλαδή

³² Βλ. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Α', όπ. αν. παρ., σελ.210

³³ Βλ. *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, όπ. αν. παρ., σ. 294

που καθιστά κάθε μία αναπαράσταση διακριτή από τις υπόλοιπες, η προφάνειά της. Το στοιχείο αυτό δίνει τη δυνατότητα στην ψυχή να κατανοήσει (καταληπτική φαντασία) τη συγκεκριμένη αναπαράσταση. Στο σημείο αυτό είναι εμφανής η επιρροή από τον Αριστοτέλη, καθώς ακολουθείται το ίδιο σχήμα:

εξωτερικό ερέθισμα → αισθήσεις → ψυχή → φαντασία → γνώση

Το δεύτερο γνώρισμα είναι η καταληψιμότητα και, όταν υπάρχει, η ψυχή υπακούοντας στη νομοτέλεια της έλλογης τάξης, δίνει τη συγκατάθεσή της έτσι, ώστε η αναπαράσταση να ενταχθεί στο σύνολο της γνώσης. Η καταληψιμότητα δεν χαρακτηρίζει όλες τις εικόνες. Στην περίπτωση των ονείρων απουσιάζει, γι' αυτό και η ψυχή δεν εγκρίνει τις αναπαραστάσεις που υπάρχουν εκεί γι' αυτό και δεν ανάγονται σε *έπιστήμη*. Τέλος, οι Στωικοί κάνουν λόγο για τις κοινές έννοιες ή *προλήψεις*, το σύνολο δηλαδή των ιδεών που είναι κοινές σε όλους τους ανθρώπους «... ως ριζωμένες στο γνωστικό μέρος της ψυχής καθ' εαυτό, και που ήσαν γι' αυτό ικανές να αποκαλύψουν τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του είναι».³⁴

Η πιο σημαντική κριτική στην παραπάνω θεωρία διατυπώνεται κυρίως σχετικά με το κριτήριο αλήθειας. Τίθενται σοβαρές αμφιβολίες για το αν είναι δυνατό να υφίσταται ένα απόλυτο, γενικευμένο κριτήριο της προφάνειας των παραστάσεων, ικανό να ισχύει σε όλες τις ψυχές. Και αν αυτό δεν υφίσταται, τότε πώς δεν είναι δυνατόν να ισχύουν και οι κοινές αλήθειες που εξασφαλίζουν μία βεβαιότητα για τη γνώση των πραγμάτων;

³⁴ Βλ. στο ίδιο, όπ. αν. παρ., σσ. 295-296

B.2 ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ - ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τα ζητήματα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας απασχολούν και τη μεσαιωνική φιλοσοφική σκέψη, η οποία όμως υφίσταται μια καθοριστική επιρροή: αυτή του Χριστιανισμού. Η δημιουργία του κόσμου είναι έργο του Θεού συνεπώς κάθε απόπειρα Μεταφυσικής σκέψης στρέφεται γύρω από αυτόν. Επομένως η σχέση φιλοσοφίας και πίστης αποτελεί ένα από τα μείζονα ζητήματα της μεσαιωνικής σκέψης και ο ρόλος της Εκκλησίας είναι καθοριστικός. Όσο η φιλοσοφία επιδιώκει να θεμελιώσει και να διαμορφώσει τη διδασκαλία της Εκκλησίας γίνεται η “σχολική” επιστήμη της Εκκλησίας, αποτελεί τη Σχολαστική φιλοσοφία.³⁵

Παρόλα αυτά η επίδραση των δύο μεγάλων στοχαστών της αρχαιότητας, Πλάτωνα και Αριστοτέλη, εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα σημαντική σε σημείο τέτοιο ώστε να γίνεται λόγος για Πλατωνισμό και Αριστοτελισμό, για δύο δηλαδή διαφορετικά ρεύματα σκέψης και κυρίως προσέγγισης του δυισμού νοητού – αισθητού κόσμου.³⁶ Με βάση τις αντιλήψεις γύρω από το ζήτημα αυτό διακρίνονται τρεις περίοδοι της Σχολαστικής φιλοσοφίας:

α) πρώτη περίοδος: επηρεάζεται από τον Πλατωνισμό και εν συντομία προσβέυει πως οι γενικές έννοιες (τα καθόλου) είναι πραγματικές οντότητες και πως είναι πριν από τα πράγματα (*universalia sunt realia- universalia sunt ante res*). Κυριότεροι εκπρόσωποι είναι ο Ιωάννης ο Σκώτος, ο Γουλιέλμος από το Champeaux και ο Ανσέλμος της Κανταουρίας.

β) δεύτερη περίοδος: χαρακτηρίζεται από την Αριστοτελική επιρροή και υποστηρίζει πως τα καθόλου υπάρχουν ως πραγματικές οντότητες όμως μέσα στα αισθητά πράγματα (*universalia sunt realia- universalia sunt in rebus*). Κυριότεροι εκπρόσωποι αυτής της περιόδου, είναι ο Αβελάρδος, ο Αλβέρτος ο Μέγας και ο Θωμάς ο Ακινάτης.

γ) τρίτη περίοδος: κυριότερος εκπρόσωπός της είναι ο Occam, ο οποίος αντικρούει και τα δύο ρεύματα διατυπώνοντας το δικό του νομιναλισμό υποστηρίζοντας ότι το καθόλου αποτελεί απλά γλωσσικό σημείο, δηλωτικό

³⁵ Βλ. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Β', όπ. αν. παρ., σσ. 13-14

³⁶ Η ταύτιση από τον Πλάτωνα του ιδεατού Είναι (*Ιδέες*) με τις γενικές ουσίες (*καθόλου*) την κριτική εγείρει το ζήτημα της ατομικότητας δηλ. κατά πόσο μπορεί μία γενική έννοια να πραγματοποιηθεί σε επιμέρους ουσίες και προκάλεσε επίσης την κριτική του Αριστοτέλη

των πολλών επιμέρους πραγμάτων, χωρίς αυθυπαρξία πέραν του νου, ενώ μόνο τα επιμέρους έχουν αυτοτελή ύπαρξη (*universalia sunt post res*).³⁷

Παράλληλα, ζητούμενο είναι και το πώς αντιλαμβάνονται τη σχέση ανάμεσα στα καθόλου και τα επιμέρους. Πώς γίνεται δηλαδή η μετάβαση του νου από τα επιμέρους στα καθόλου και αν αυτό που αντιλαμβάνεται ο νους είναι τα επιμέρους καθαυτά ή κάποια ομοιώματά τους.

Ενδεικτική είναι η θεωρία του Θωμά Ακινάτη. Ο Ακινάτης θεωρεί τις αναπαραστάσεις των σωμάτων αναπόσπαστο στοιχείο της γνωσιακής διαδικασίας, μάλιστα στο έργο του *Summa Theologiae* υποστηρίζει πως είναι αδύνατο για το μυαλό να καταλάβει οτιδήποτε χωρίς είδωλα (I, q. 84, art. 7, resp.), καθώς και ότι ο νους μπορεί να γνωρίσει τα πράγματα μόνο στη νοητή τους μορφή, την οποία αποκτά μέσω της αφαίρεσης από τα φαντάσματα (I, q. 85, art. 1, resp.).³⁸ Όταν ο άνθρωπος επιχειρεί να σκεφτεί κάτι, αμέσως δημιουργεί στο μυαλό του εικόνες που τις χρησιμοποιεί ως νοητά παραδείγματα, ανάμεσα στα οποία “κοιτά” για να βρει αυτό που ψάχνει. Προσδίδει έναν εργαλειακό, θα λέγαμε, χαρακτήρα στις παραστάσεις (ιδέες), στα *species*, μόνο που τους αναγνωρίζει διπλό ρόλο στη νοητική λειτουργία.

Η γνωσιακή διαδικασία ξεκινά από τα εκάστοτε ατομικά αντικείμενα και αποτελείται από μία σειρά αναπαραστάσεων. Όλα τα στοιχεία για ένα αντικείμενο προέρχονται ξεχωριστά από το κάθε αισθητήριο όργανο για να αρχίσει η νοητική επεξεργασία. Το εξωτερικό αντικείμενο (*res*) επιδρά αρχικά στο μέσον (*medium*) που το χωρίζει από τα αισθητηριακά όργανά (*sense organs*) και εντυπώνει στα ίδια τα όργανα μία αναπαράσταση (*species sensibilis*). Όλα τα αισθητηριακά αυτά δεδομένα τα συγκεντρώνει η κοινή αίσθηση (*sensus communis*), τα συνθέτει και τα εντυπώνει στη φαντασία (*imaginatio*).

Ως το σημείο αυτό βέβαια έχει συντελεστεί μόνον η αισθητηριακή γνώση. Για να παραχθεί ολοκληρωμένη γνώση χρειάζεται η συμμετοχή, όχι μόνο των αισθήσεων και της φαντασίας αλλά και του ποιητικού νου (*intellectus agens*) ο οποίος επιδρά στα φαντάσματα (*species sensibilis*) και με διαδικασίες αφαίρεσης

³⁷ Βλ. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, όπ. αν. παρ., σσ. 104-108

³⁸ Βλ. Aquinas, Thomas. *Summa Theologiae: Human Intelligence*, v. 12: 1a. 84-89, edited by Paul T. Durbin. New York: Cambridge University Press, 2006, σσ. 41, 51

δημιουργεί μία νοητική πλέον αναπαράσταση (*species intelligibilis*), η οποία αντιστοιχεί στο καθόλου (*universalis*).³⁹

Τα νοητά είδη (*species intelligibilis*) είναι για τη νόηση ό,τι και οι αισθητηριακές αναπαραστάσεις (*species sensibilis*) για τις αισθήσεις. Και όπως οι αναπαραστάσεις είναι το μέσον με το οποίο ενεργοποιούνται οι αισθήσεις, έτσι και τα νοητά είδη είναι το μέσον με το οποίο λειτουργεί η νόηση.⁴⁰ Δηλαδή, αν αυτό με το οποίο ενεργοποιείται η αίσθηση της όρασης είναι το είδωλο ενός αντικειμένου που εντυπώνεται στο μάτι τότε και η νοητή ιδέα του αντικειμένου (το καθόλου) είναι το μέσο με το οποίο η νόηση αντιλαμβάνεται τελικά αυτό το αντικείμενο.

Η θεωρία των *species intelligibilis* του Θωμά Ακινάτη έχει υπάρξει αντικείμενο ανάλυσης, κριτικής και διαφορούμενης ερμηνείας από πολλούς μελετητές. Ζητήματα που τίγονται είναι αυτό της ουσίας των *species*, για την οποία ο Ακινάτης δεν δίνει ακριβή απάντηση ή για το αν εντυπώνονται όπως τα *species intelligibilis*.⁴¹ Γενικότερα η Σχολαστική φιλοσοφία κινείται ανάμεσα σε δύο δρόμους: τη διάσωση και διατήρηση των βασικών αντιλήψεων της αρχαιότητας των Πλάτωνα –Αριστοτέλη αλλά και την επιρροή της Εκκλησίας (προσδίδοντας για παράδειγμα θεϊκή προέλευση στο *intellectus agens*).

³⁹ Σφενδόνη-Μέντζου, Δήμητρα. «Αναζητώντας το Πραγματικό πίσω από το 'Θέατρο των Αναπαραστάσεων' του Bas van Fraassen». Στο *Φιλοσοφία των Επιστημών*. Επιμέλεια – Εισαγωγή: Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, 133-158. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2008

⁴⁰ Βλ. "Introduction". In *Representation and Objects of Thought in Medieval Philosophy*, όπ. αν. παρ., σ. 6

⁴¹ Βλ. στο ίδιο, όπ. αν. παρ., σσ. 172-174

B.3 ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ – ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ (17^{ος} -18^{ος} αιώνας)

Ο 17^{ος}⁴² αιώνας (κυρίως το 2^ο μισό) χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο κοινωνικοπολιτικών αλλαγών, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και μια μεταβατική περίοδο ανάμεσα στη σχολαστική παράδοση και στον νεότερο στοχασμό, που βασίζεται στην απελευθέρωση της σκέψης και της ανθρώπινης προσωπικότητας. Το ανθρώπινο πνεύμα αποζητά την αποδέσμευσή του από την εκκλησιαστική αυθεντία, ενώ τα επιστημονικά επιτεύγματα και η ανάπτυξη της τεχνολογίας ενισχύουν αυτήν την τάση.⁴³

Οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν ολοκληρωτικά και τον χώρο της φιλοσοφίας. Οι θεωρίες του Κοπέρνικου, του Κέπλερ, του Γαλιλαίου και του Νεύτωνα επιφέρουν μεγάλη αλλαγή στην αντίληψη του φυσικού γίνεσθαι και αυτό έχει επιπτώσεις και στη φιλοσοφική σκέψη. Καμία γνώση δεν γίνεται αποδεκτή αν δεν αποτελεί αντικείμενο παρατήρησης, πειραματισμού και αν δεν συμφωνεί με τις αρχές της μαθηματικής επιστήμης. Η νεότερη φιλοσοφία εγκαταλείπει τους παλιούς της τρόπους, γίνεται μεθοδολογική (17^{ος}-19^{ος} αιώνας) «... αρχίζει να μεταβάλλεται (από οντολογία και Μεταφυσική) σε Γνωσιοθεωρία».⁴⁴

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια αναπτύσσουν τις θεωρίες τους για τη γνώση και οι σπουδαίοι εκπρόσωποι του Εμπειρισμού⁴⁵, με σαφείς αναφορές στις ιδέες, στις εντυπώσεις και αναπαραστάσεις του νου.

Ο **Thomas Hobbes** (1588-1679) εκφράζει μία άκρως υλιστική θεωρία υποστηρίζοντας πως ό,τι υπάρχει είναι ύλη ή σώμα. Το σύμπαν αποτελείται από ένα σύνολο σωμάτων τα οποία υπάρχουν αντικειμενικά και όχι μόνον επειδή τα συλλαμβάνει ο νους, ενώ παράλληλα βρίσκονται σε κίνηση. Ακόμη και αυτό που εννοείται ως πνεύμα είναι αποτέλεσμα της κίνησης των σωμάτων. Η συνείδηση και η σκέψη αποτελούν και αυτές υλικές διαδικασίες, παρόλα αυτά δεν υφίστανται

⁴² Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά σε εκπροσώπους που εκφράζουν θεωρίες μέσα στο πλαίσιο του γενικότερου θετικού πνεύματος της εποχής και όχι στους στοχαστές του *Λογικού Θετικισμού* του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα (Auguste Comte, Pierre Duhem, Henri Poincaré) για περισσότερα βλ. Σφενδόνη-Μέντζου, Δήμητρα. *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Εισαγωγή*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2004, σ. 4

⁴³ Βλ. Πλάγγεσης, Ιωάννης. *Πολιτική & Θρησκεία στη Φιλοσοφία του John Locke*², Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1998 (1^η έκδοση 1986), σ. 71

⁴⁴ Βλ. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, όπ. αν. παρ., σ. 111.

⁴⁵ Στην περίοδο αυτή συγκαταλέγεται και η θεωρία του John Locke για τη γνώση, η οποία αναλύεται διεξοδικά στο Γ' Μέρος

αυθύπαρκτες αλλά μόνο σε σχέση με ένα σώμα που έχει αισθήματα και μπορεί να τα “εντυπώσει” ως ιδέες.⁴⁶

Η αισθητηριακή αντίληψη δηλαδή για τον Hobbes οφείλεται στην κίνηση στο σώμα του Υποκειμένου. Συγκεκριμένα, τα αντικείμενα που υπάρχουν έξω από το σώμα, παράγουν μία κίνηση η οποία, μέσω των αισθητηριακών οργάνων, μεταφέρεται στην καρδιά και το μυαλό. Όπως όμως συμβαίνει σε όλα τα σώματα έτσι και στα μέρη του σώματος του Υποκειμένου υπάρχει και εκεί μία φυσική κίνηση με αποτέλεσμα να προκαλείται αντίδραση ανάμεσά στις δύο κινήσεις (αρχική εξωτερική κίνηση – αντιδραστική κίνηση Υποκειμένου). Από την αντίδραση αυτή είναι που αντλούν την ύπαρξή τους οι ιδέες. Η αντίδραση αυτή κατευθύνεται ενάντια προς την αρχική κίνηση έτσι, ώστε να φαίνεται πως οι ιδέες προκλήθηκαν εξ αρχής από τα εξωτερικά αντικείμενα.⁴⁷

Ο **George Berkeley** (1685-1753), σε αντίθεση με τη γνωστή άποψη του Locke πως από τον εξωτερικό κόσμο δημιουργούνται οι ιδέες και μέσω αυτών επέρχεται η γνώση, υιοθετεί την ακραία θεωρία πως ο εξωτερικός κόσμος υπάρχει μόνον εφόσον έχουμε άμεση αντίληψη γι’ αυτόν:

esse est percipi or percipere

«το είναι των πραγμάτων συνίσταται στην ενέργεια με την οποία τα αντιλαμβανόμαστε ή γίνονται αντιληπτά».⁴⁸

Η λογική που ακολουθεί είναι η εξής: εφόσον οι ιδέες λειτουργούν απλά ως είδωλα των αντικειμένων και μόνον αυτές αποτελούν το πραγματικό περιεχόμενο του νου, πώς είμαστε σίγουροι πως τα εξωτερικά αντικείμενα αυτά υπάρχουν στ’ αλήθεια; Μήπως το μόνο που πραγματικά υπάρχει είναι οι ιδέες μας γι’ αυτά;

Η ιμματοςεριαλιστική του αυτή άποψη οδηγεί στην απόλυτη βεβαιότητα πως ο εξωτερικός κόσμος δεν υπάρχει καθόλου.⁴⁹

Ενώ, όπως θα υποστηριχτεί στο Γ’ Μέρος, ο Locke αφήνει κάποιο περιθώριο για ενορατική λειτουργία του νου και ο Berkeley διατυπώνει τελικά μία

⁴⁶ Βλ. Πολιτική & Θρησκεία στη Φιλοσοφία του John Locke², όπ. αν. παρ., σσ. 96-97

⁴⁷ Βλ. Φιλοσοφία της Επιστήμης, τόμος Β’: Οι Εμπειριστές, όπ. αν. παρ., σ. 67

⁴⁸ Βλ. Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης², όπ. αν. παρ., σ. 105

⁴⁹ Βλ. Φιλοσοφία της Επιστήμης, τόμος Β’: Οι Εμπειριστές, σσ. 176-177

ιμπατεριαλιστική θεωρία ο **David Hume** (1711-1776) είναι εκείνος που παραμένει συνεπής στον “γνήσιο εμπειρισμό”. Η αλήθεια και η γνώση βρίσκονται σε ό,τι προκύπτει από την αισθητηριακή αντίληψη των πραγμάτων. Η γνωσιοθεωρία του βασίζεται στις *εντυπώσεις*, το πρώτο υλικό της γνώσης, που προκύπτει από την άμεση επαφή με τον εξωτερικό κόσμο και τις *ιδέες* (παραστάσεις), αντίγραφα των εντυπώσεων, ενώ οι συσχετισμοί των εντυπώσεων βασίζονται στους νόμους της *ομοιότητας*, της *συνάφειας*, και του *αιτίου ή αποτελέσματος*.⁵⁰

Έτσι προκύπτει αντίστοιχα η *ενορατική γνώση*⁵¹ και η αποδεικτική. Η πρώτη αναφέρεται στην απόλυτη βεβαιότητα του νου για τη χρονική και χωρική σειρά των αισθητηριακών του αντιλήψεων μέσω των εντυπώσεών τους. Ο νους δηλαδή μπορεί να είναι απόλυτος μόνο για τις παραστάσεις που προκαλούνται από την αντίληψη του εξωτερικού κόσμου ενώ αποδεικτική γνώση προέρχεται μόνο από τη Μαθηματική επιστήμη που μπορεί να κινείται και εκτός του εξωτερικού κόσμου.⁵²

Ο Hume ερμηνεύει υπό το πρίσμα αυτό και τις έννοιες της ουσίας και της αιτιότητας. Δεν μπορεί να υπάρξει ενορατική ή αποδεικτική βεβαιότητα για καμία από τις δύο, εφόσον δεν γίνονται αντιληπτές με τις αισθήσεις, συνεπώς εκλαμβάνονται ως αποτέλεσμα της επανάληψης των παραστάσεων: η συνύπαρξη συγκεκριμένων παραστάσεων προκαλεί μία συγκεκριμένη ιδέα. Κάθε φορά λοιπόν που επαναλαμβάνεται ο συγκεκριμένος συνδυασμός παραστάσεων εθίζεται ο νους να “αναμένει” και το συγκεκριμένο συνειρημό (*ιδέα*).⁵³

Με τον τρόπο αυτό ο Βρετανός στοχαστής καταφέρνει, όπως αναφέρθηκε, να παραμείνει σταθερός σε μία “καθαρή” εμπειριστική ερμηνεία, αναγνωρίζοντας πραγματικότητα μόνο στις αισθητηριακές προσλήψεις του νου, ακυρώνοντας όμως με τον τρόπο αυτό την υπόσταση (αλήθεια) οποιασδήποτε θεωρίας, γενικών εννοιών, αιτιότητας και αληθινού είναι.

Είναι διάχυτη στη σκέψη των θετικιστών στοχαστών του 17^{ου} αιώνα και των εκπροσώπων, το 18^ο αιώνα, του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού η επίδραση του εξωτερικού κόσμου στη διαδικασία της νόησης και η σημασία της παρατήρησης.

⁵⁰ Βλ. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Β', όπ. αν. παρ., σσ. 258- 259

⁵¹ Η ενορατική γνώση εδώ αναφέρεται αποκλειστικά στις εντυπώσεις και δεν έχει καμία σχέση με την ενόραση που εννοεί ο Descartes

⁵² Βλ. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*², όπ. αν. παρ., σ. 137

⁵³ Βλ. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμος Β', όπ. αν. παρ., σσ. 260-262

Σταδιακά εγείρει ζητήματα όπως αυτά της επαληθευσιμότητας, της πραγματικότητας του μη - παρατηρήσιμου και της διάκρισης μεταξύ θεωρίας και παρατήρησης με τον Λογικό Θετικισμό και τους αντι-ρεαλιστές του 19^{ου} αιώνα.⁵⁴ Η έννοια όμως της αναπαράστασης, ως διαδικασίας σύλληψης της γνώσης, εξακολουθεί να διατηρείται και μάλιστα αποτελεί κεντρικό ζήτημα της Επιστημολογίας ή Φιλοσοφίας της Επιστήμης αλλά και πολλών άλλων Επιστημονικών κλάδων, όπως διαμορφώνονται τον 20^ο και 21^ο αιώνα.

⁵⁴ Βλ. *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Εισαγωγή*, όπ. αν. παρ., σσ. 41-42

Γ' ΜΕΡΟΣ:

**Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ
ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΣΤΟΝ JOHN LOCKE**

Γ.1 ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΟΚΙΜΙΟΥ ΤΟΥ LOCKE ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ

Ο John Locke (1632-1704) αποτελεί έναν από τους κορυφαίους φιλοσόφους του 17^{ου} και αρχών του 18ου αιώνα και θεωρείται ο θεμελιωτής του Εμπειρισμού. Ανήκει στο ευρύτερο σύνολο των στοχαστών του Διαφωτισμού και αποτελεί ένα χαρακτηριστικό εκφραστή του φιλοσοφικού Φιλελευθερισμού. Μαζί με τους άλλους δύο σημαντικούς εκπροσώπους του Εμπειρισμού, Berkeley και Hume, μετατοπίζουν τη φιλοσοφική σκέψη από τη μεταφυσική προσέγγιση της σχολαστικής παράδοσης σε μία *ανθρωπολογική* λογική εγκαινιάζοντας έτσι ένα νέο κεφάλαιο στη θεωρία της γνώσης: τη στροφή προς την εσωτερική φύση του Υποκειμένου προκειμένου να ερμηνευτούν ζητήματα της γνώσης.⁵⁵

Συγκεκριμένα, το αντικείμενο που απασχολεί τον Locke είναι αυτό των ορίων της ανθρώπινης γνώσης, αλλά για να το διερευνήσει, πρέπει ταυτόχρονα να εξετάσει την πηγή της γνώσης αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι καταλήγουν στο συμπέρασμα πως “γνωρίζουν κάτι”. Σε γενικές γραμμές βέβαια ο Locke ακολουθεί το δυϊστικό μοντέλο του Descartes, υποστηρίζει την ύπαρξη δηλαδή από τη μία μεριά του εξωτερικού εμπειρικού κόσμου και από την άλλη των ιδεών που έχουμε για τα αισθητά αντικείμενα και τις ιδιότητές τους. Το ζητούμενο είναι να γίνει κατανοητή η σχέση που συνδέει τους δύο αυτούς παράγοντες.⁵⁶

Αποτελεί μία *a priori* κατάσταση, με τις ιδέες των αντικειμένων εγγραγμένες στο νου των ανθρώπων ήδη από τη γέννησή τους (έμφυτες ιδέες) ή είναι μία εξελικτική διαδικασία μέσω της αλληλεπίδρασης του εξωτερικού περιβάλλοντος και του υποκειμένου νου; Αν ισχύει το δεύτερο, θα θεωρούμε τις ιδέες απλά ως ένα διαμεσολαβητικό (απαραίτητο όμως) όργανο για την απόκτηση της γνώσης, όπως πρεσβεύουν οι αναπαραστατικές θεωρίες, αποκλείοντας κάθε μορφή εννοιακής ικανότητας στους ανθρώπους;

Στο έργο του *An Essay Concerning Human Understanding* (Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση) ο άγγλος εμπειριστής πραγματεύεται τα παραπάνω ζητήματα. Το έργο εκδόθηκε το 1690, αν και ο Locke επεξεργαζόταν το κείμενό του για περίπου δύο δεκαετίες. Αφορμή για τη συγγραφή του στάθηκε μία φιλοσοφική συζήτηση που είχε με φίλους. Από τη δυσκολία που αντιμετώπισαν σε κάποιο σημείο να

⁵⁵ Βλ. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*², όπ. αν. παρ., σ. 79

⁵⁶ Βλ στο ίδιο, όπ. αν. παρ., σ. 80

προχωρήσουν περαιτέρω την κουβέντα τους, προέκυψε το ζήτημα των ορίων της ανθρώπινης γνώσης.⁵⁷

Όπως αναφέρει και στην *Επιστολή προς τον Αναγνώστη*, με την οποία εισάγει το Δοκίμιο, φιλοσοφία είναι η αληθινή γνώση των πραγμάτων, είναι ό,τι γνωρίζει ο άνθρωπος, όταν όμως γνωρίζει αληθινά. Γι' αυτόν τον λόγο λοιπόν σκοπός του είναι να εξετάσει και να καθορίσει την φύση, βεβαιότητα και την έκταση της ανθρώπινης γνώσης αλλά και τις βάσεις και βαθμούς της πίστης, της δοξασίας και της συμφωνίας που συνάπτουμε για τα διάφορα ζητήματα που εμφανίζονται στο πνεύμα των ανθρώπων. Η συλλογιστική του ακολουθεί την εξής διαδοχή:

Πρώτα πρέπει να ανακαλύψουμε ποιά είναι η αληθινή, η αυθεντική φύση της γνώσης, για να μπορέσουμε στη συνέχεια να εξετάσουμε και την πιθανότητα να υπάρχουν έμφυτες ιδέες, ώστε να αποτελούν αυτές την πηγή των θεωρητικών και πρακτικών αρχών. Έπειτα, εφόσον αναγνωρίζουμε την πραγματική φύση (προέλευση) μιας συγκεκριμένης γνώσης, θα είμαστε σε θέση να συνειδητοποιήσουμε ότι η *συλλογιστική* μέθοδος είναι η μόνη επιλογή για να αποκτήσουμε βέβαιη γνώση και δεν θα παρασυρόμαστε από λέξεις και φράσεις για τη σαφήνεια των οποίων δεν είμαστε σίγουροι. Τέλος, αν γνωρίζουμε τα όρια της ανθρώπινης γνώσης, τότε θα μπορούμε να κρίνουμε με ποια ζητήματα θα ήταν καλύτερο να μην ασχοληθούμε, καθώς υπερβαίνουν τις δυνατότητές μας.⁵⁸

Για να επιτύχει τα παραπάνω ακολουθεί την εξής *μεθοδολογία*:

- πρώτα ερευνά την καταγωγή των *ιδεών*, οι οποίες γίνονται αντιληπτές από την ανθρώπινη ψυχή μέσω των αισθήσεων, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται με τη νόηση
- στη συνέχεια εξετάζει και αναλύει τη *γνώση* που αποκτά ο άνθρωπος μέσω αυτών των ιδεών καθώς και τη βεβαιότητα, τη σαφήνεια και την έκτασή της
- τέλος, αναζητά τη φύση και τις βάσεις της *πίστης* ή *δοξασίας* και τους όρους με τους οποίους γίνεται μια από κοινού αποδεκτή *συμφωνία* γύρω από την αλήθεια των προτάσεων για τις οποίες δεν έχουμε βέβαιη γνώση.⁵⁹

⁵⁷ Βλ Aaron, Richard. *John Locke*. Oxford: Clarendon Press, 1955, σσ. 50-51

⁵⁸ Βλ στο ίδιο, σσ. 74-78

⁵⁹ Βλ Λοκ, Τζον. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*. Μετάφραση: Γρ. Λιονή. Επιμέλεια: Κ. Μετρινού. Αθήνα: Αναγνωστίδης, [19_ _]

Τι ακριβώς εννοεί όμως ο John Locke με τον όρο *ιδέα*, που τόσο σημαντικό ρόλο κατέχει στην ανάπτυξη της γνωσιοθεωρίας του; Ήδη από την Εισαγωγή του Δοκιμίου δίνει έναν πρώτο ορισμό:

It being that term which, I think, serves best to stand for whatsoever is the object of the understanding when a man thinks; I have used it to express whatever is meant by phantasm, notions, species, or whatever it is, which the mind can be employed about in thinking; and I could not avoid frequently using it.

(An Essay Concerning Human Understanding, Introduction. §8)⁶⁰

Μετάφραση:

Επειδή αυτός ο όρος είναι, όπως μου φαίνεται, ο πιο κατάλληλος, που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να σημάνουμε κάθε τι που είναι το αντικείμενο της νόησής μας, όταν σκεπτόμαστε, τη χρησιμοποιήσα για να εκφράσω αυτό που εννοούμε με το φάντασμα, έννοια, είδος ή ό,τιδήποτε μπορεί να είναι που κατέχει το πνεύμα μας, όταν σκέπτεται. και δεν θα μπορούσα ν' αποφύγω να τη χρησιμοποιώ επίσης συχνά όπως το έκανα.⁶¹

Ο John Locke με το Δοκίμιο, αναλαμβάνει την εκπόνηση ενός ιδιαίτερα σημαντικού αλλά και δύσκολου έργου: θέτει στο επίκεντρο του στοχασμού του την ίδια τη γνώση και επιχειρεί να εξακριβώσει τα θεμέλια και το περιεχόμενο της. Και ενώ σε καμία περίπτωση δεν τίθενται αμφιβολίες στο Δοκίμιο για τη δυνατότητα απόκτησής της (για το Locke, αυτό είναι εφικτό) είναι, θα λέγαμε, κάπως υπερβολική η τοποθέτησή του, να της θέσει όρια (δηλαδή είναι εφικτή αλλά με *περιορισμούς*). Είναι απόλυτο να αποκλείει το ενδεχόμενο περαιτέρω διερεύνησης συγκεκριμένων ζητημάτων ακριβώς γιατί είναι πολύ δύσκολο να ορίσει κανείς ποιά είναι η διαχωριστική γραμμή πέρα από την οποία κάποιος “δεν μπορεί να γνωρίζει”. Παρόλα αυτά το σημαντικό είναι πως με το έργο του επιτυγχάνει να προσεγγίσει τη γνωσιακή διαδικασία με μία εμπειρική – ψυχολογική οπτική, πιο οικεία και κατανοητή στον άνθρωπο, απομακρύνοντάς τον από τις μεταφυσικές ερμηνείες που επικρατούσαν ως την εποχή του.

⁶⁰ Τα αποσπάσματα από το αγγλικό κείμενο προέρχονται από το: Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*, volumes I-II. Collated and annotated, with prolegomena, biographical, critical, and historical by Alexander C. Frazer. New York: Dover Publications, [1959]

⁶¹ Οι μεταφράσεις που παρατίθενται, προέρχονται από το: *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ.

Γ.2 ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΤΩΝ ΕΜΦΥΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Γ.2.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΜΦΥΤΕΣ ΑΡΧΕΣ

Προτού θεμελιώσει την εμπειριστική του γνωσιοθεωρία ο John Locke, επιχειρεί την αποδυνάμωση της ενορατικής αντίληψης για τη γνώση. Σκοπός του είναι να ελέγξει και τελικά να απορρίψει την εγκυρότητα των a priori αρχών, έτσι ώστε να ενισχύσει τη δική του θεωρία. Για να το επιτύχει αυτό επιχειρηματολογεί εναντίον τόσο των θεωρητικών, όσο και των πρακτικών έμφυτων ιδεών υποστηρίζοντας πως δεν είναι δυνατό –ή απαραίτητο- να υπάρχουν.

It is established opinion amongst some men, that there are in the understanding certain innate principles; some primary notions, κοινά έννοιαι, characters, as it were, stamped upon the mind of man, which the soul receives in its very first being; and brings into the world with it.

(*An Essay Concerning Human Understanding*, Bk. I. ch.i, §1)

Μετάφραση:

Αρχικά λοιπόν μερικοί άνθρωποι υποθέτουν σαν αλήθεια αναμφισβήτητη, ότι υπάρχουν ορισμένες έμφυτες αρχές, προκαταρκτικές έννοιες, κοινά έννοιαι [ελληνιστί απ' τον Locke], που είναι χαραγμένες μέσα στην ψυχή μας, η οποία τις δέχεται απ' την πρώτη στιγμή της ύπαρξής της, και που τις φέρνει μαζί της στον κόσμο.

Σε ποιους όμως αναφέρεται στο σημείο αυτό ο Locke; Η εύλογη απάντηση είναι πως αναφέρεται στον Descartes και σε όλους τους υποστηρικτές της καρτεσιανής αντίληψης, σύμφωνα με την οποία οι έμφυτες ιδέες αποτελούν αναμφισβήτητες αλήθειες και δίδονται στον άνθρωπο κατά τη γέννηση του. Όμως, σκοπός του άγγλου στοχαστή δεν είναι η αποκλειστική και στοχευμένη “επίθεση” προς στον κύριο εκπρόσωπο της ενορατικής αντίληψης, από τον οποίο μάλιστα τόσο έχει και ίδιος επηρεαστεί. Οπωσδήποτε αυτό συμβαίνει σε πρώτο επίπεδο, αλλά όπως υποστηρίζει ο Aaron, στο πρώτο βιβλίο του έργου του ο Locke απευθύνεται παράλληλα και σε διάφορους άλλους Άγγλους διανοητές, καθηγητές, θεολόγους και ηθικολόγους της εποχής του, που αν και δεν αποτελούν επίσημα υποστηρικτές του Descartes εντούτοις συμφωνούν με τη θεωρία των έμφυτων ιδεών.⁶²

⁶² Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ., σ. 89

Το πιο βασικό επιχείρημα λοιπόν των υποστηρικτών των έμφυτων ιδεών είναι πως υπάρχουν κάποιες αρχές, για την αλήθεια των οποίων συμφωνούν όλοι οι άνθρωποι. Αρχές, για παράδειγμα, της οντολογίας, σχετικά με το “είναι”,⁶³ συγκεντρώνουν αποδοχή ως αληθινές σε τέτοιο βαθμό, ώστε να πιστεύεται πως αυτό μπορεί να συμβαίνει μόνον επειδή όλοι οι άνθρωποι έχουν γεννηθεί με την εντύπωση αυτών των αρχών χαραγμένη πάνω τους.

Η απάντηση του Locke βασίζεται σε δύο σημεία:

1. Ακόμη και αν θεωρηθεί ως δεδομένο πως υπάρχει καθολική συμφωνία γύρω από κάποιες αρχές, δεν αποδεικνύεται ταυτόχρονα πως κάτι τέτοιο συμβαίνει επειδή οι αρχές αυτές βρίσκονται έμφυτες στους ανθρώπους. Και αυτό, όπως υποστηρίζει ο Locke, αποτελεί ένα βασικό μειονέκτημα που χαρακτηρίζει το επιχείρημα όσων αποδέχονται τις έμφυτες ιδέες

2. Η όλη συλλογιστική απόδειξη (εφόσον *όλοι* συμφωνούν σε κάποιες αρχές, δεν μπορεί παρά να είναι οι αρχές αυτές έμφυτες στην ψυχή τους) στηρίζεται σε μία βασική αρχή, η οποία είναι εντελώς αβάσιμη. Δεν υπάρχει *καμία* αρχή γύρω από την οποία να συμφωνούν *όλοι* οι άνθρωποι. Επιπρόσθετα, όχι απλά υπάρχουν άνθρωποι που πράγματι διαφωνούν με τις γενικές αρχές αλλά και κάποιοι, όπως τα παιδιά και οι ηλίθιοι, που τους είναι ακόμη άγνωστες. Επομένως, αν οι γενικές αλήθειες είναι εντυπωμένες από την αρχή και υπάρχουν έμφυτες σε όλους, πώς είναι δυνατόν αυτές οι κατηγορίες των ανθρώπων να μην τις αναγνωρίζουν;⁶⁴

Το συγκεκριμένο επιχείρημα του Locke σχετίζεται με ένα ακόμη ζήτημα: την πεποίθηση ότι όλοι μπορούν, τουλάχιστον *εν δυνάμει*, να αντιλαμβάνονται αυτές τις γενικές αλήθειες. Αν αποδοχή των έμφυτων ιδεών σημαίνει παραδοχή πως οι άνθρωποι έχουν από τη γέννησή τους την *ικανότητα για να τις μάθουν*, τότε ο Locke δε θα διαφωνήσει. Ασφαλώς και δέχεται τις έμφυτες ικανότητες –ή δυνατότητες– στον άνθρωπο. Η *έμφυτη ικανότητα για γνώση*, την οποία σαφέστατα αποδέχεται ο άγγλος εμπειριστής είναι κάτι το ολότελα διαφορετικό από την ίδια την *έμφυτη γνώση*. Δηλαδή, το ότι ένα παιδί κάποτε θα αρχίσει να καταλαβαίνει τι σημαίνει $7+5 = 12$, δε σημαίνει πως γεννήθηκε γνωρίζοντας ήδη αυτήν την πληροφορία.⁶⁵

⁶³ Βλ. «Κάθε τι που είναι, είναι και είναι αδύνατον ένα πράγμα να είναι και να μην είναι ταυτόχρονα», στο *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σ. 13

⁶⁴ Βλ στο ίδιο, σσ. 12-13

⁶⁵ Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ., σ. 84

Ο Locke συνεχίζει υποστηρίζοντας πως μεσολαβούν και άλλοι παράγοντες και προϋποθέσεις έως ότου φτάσει ένας άνθρωπος να κατέχει μία γενική αρχή. Οι αισθήσεις και οι ιδέες, με τις οποίες τα αισθητήρια όργανα εμπλουτίζουν το μυαλό, η συνδυαστική λειτουργία της μνήμης, η αφαιρετική ικανότητα, αλλά και η συγκατάθεση του νου προηγούνται του σημείου κατά το οποίο ο νους καταλαβαίνει τις γενικές αρχές και σε καμία περίπτωση δεν είναι έμφυτες. Επίσης το γεγονός ότι υπάρχουν όντως κάποιες προτάσεις, στις οποίες οι άνθρωποι τείνουν να δώσουν αυθόρμητα την συγκατάθεσή τους, αμέσως μόλις αρχίσουν να ακούν και να καταλαβαίνουν τις λέξεις από τις οποίες αποτελούνται, δε σημαίνει πως είναι έμφυτες.⁶⁶ Σημαίνει απλά πως κάθε μία από αυτές τις προτάσεις χαρακτηρίζεται από απόλυτη ευκρίνεια και είναι σαφής αφ' εαυτής.⁶⁷

Ακόμη και η ιδέα ενός χρώματος ή ενός ήχου ανήκουν στις ιδέες αυτές που συγκεντρώνουν πλήρη συμφωνία γύρω από το “τι είναι”. Αν ίσχυαν όσα πρεσβεύουν οι υποστηρικτές των έμφυτων ιδεών, θα έπρεπε και οι ιδέες των χρωμάτων και των ήχων, των γεύσεων αλλά και των σχημάτων κλπ να είναι έμφυτες. Τότε όμως γιατί ο Θεός δίνει τις αισθήσεις στους ανθρώπους, εφόσον δε χρειάζεται να τα ανακαλύψουν μόνοι τους;

For I imagine any one will easily grant that it would be impertinent to suppose the ideas of colour innate in a creature, to whom God hath given sight, and a power to receive them by the eyes from external objects: and no less unreasonable would it be to attribute several truths to the impressions of nature, and innate characters, when we may observe in ourselves faculties to attain an easy certain knowledge of them as they were originally imprinted on the mind.

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. I. ch.i, §1)

⁶⁶ Κάτι τέτοιο συμβαίνει με το παράδειγμα του αθροίσματος που αναφέρθηκε προηγουμένως και γενικά με τα μαθηματικά θεωρήματα. Ανήκουν στην κατηγορία των ιδεών που το πνεύμα μας, ακόμη και αν δεν έχει φτάσει ακόμη στο σημείο να καταλάβει απόλυτα τη γενική αλήθεια που εκφράζουν, παρόλα αυτά δίνει τη συγκατάθεσή του και τα αποδέχεται, ακριβώς επειδή αναγνωρίζει τη σαφήνεια των επιμέρους όρων τους

⁶⁷ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σσ. 21-22

Μετάφραση:

Γιατί πιστεύω, ότι θα ήταν γελοίο να υποθέσει κανείς, λόγω χάρη, ότι οι ιδέες (παραστάσεις Σ.Μ.) των χρωμάτων έχουν εκ των προτέρων τυπωθεί στην ψυχή ενός δημιουργήματος, στο οποίο ο Θεός έδωσε την όραση και τη δύναμη να δέχεται αυτές τις ιδέες (παραστάσεις) μέσω της εντύπωσης, που θα προκαλούσαν τα εξωτερικά αντικείμενα στα μάτια του. Λοιπόν δεν θα ήταν λιγότερο ανόητο να αποδώσουμε σε έμφυτες εντυπώσεις και σε έμφυτους χαρακτήρες (ίχνη) την γνώση που έχουμε για πολλές αλήθειες, αν μπορούμε να παρατηρήσουμε μέσα μας ικανότητες, κατάλληλες να μας κάνουν να γνωρίσουμε αυτές τις αλήθειες με τόση ευκολία και βεβαιότητα, παρά να ήταν πρωταρχικά σκαλισμένες μέσα στην ψυχή μας;

Συνεπώς ούτε το επιχείρημα περί καθολικής αποδοχής, αλλά ούτε και εκείνο των αυταπόδεικτων προτάσεων, είναι αρκετά για να στηρίξουν την πεποίθηση πως υπάρχουν έμφυτες αρχές στους ανθρώπους. Αντιθέτως ο Locke τα εμφανίζει αδύναμα και καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι θεωρητικές αρχές, όπως και κάθε άλλη γνώση, αποκτώνται κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης του νου με το περιβάλλον και οπωσδήποτε δε βρίσκονται εντυπωμένες στην ψυχή μας.

Με τον τρόπο αυτό ο βρετανός στοχαστής απορρίπτει τις θεωρητικές έμφυτες ιδέες. Τι συμβαίνει όμως με τις πρακτικές αρχές, για τις οποίες επίσης πιστεύεται πως είναι έμφυτες; Γιατί, πράγματι, οι καρτεσιανοί υποστηρίζουν πως υπάρχουν πρακτικά αξιώματα τα οποία συγκεντρώνουν την καθολική αποδοχή, ακριβώς επειδή βρίσκονται ήδη εγχαραγμένα μέσα στην ψυχή των ανθρώπων.⁶⁸

⁶⁸ Βλ στο ίδιο, σ. 28

Γ.2.2 ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΜΦΥΤΕΣ ΑΡΧΕΣ

Με την ίδια λογική που ακολουθεί στις θεωρητικές αρχές ο Locke επιχειρεί να αποδείξει πως δεν υπάρχει κάποιο βασικό επιχείρημα που να στηρίζει τον έμφυτο χαρακτήρα των πρακτικών αρχών. Γιατί, αν θεωρείται δύσκολο να αποδειχτεί η καθολική αποδοχή κάποιων, έστω, θεωρητικών αξιωμάτων, είναι σχεδόν αδύνατο να βρεθούν πρακτικές ηθικές αρχές, στις οποίες να συμφωνούν όλοι.

... and I think it will be hard to instance any one moral rule which can pretend to so general and ready an assent as, 'What is, is'; or to be so manifest a truth as this, that 'It is impossible for the same thing to be and not to be.' Whereby it is evident that they are further removed from a title to be innate; and the doubt of their being native impressions on the mind is stronger against those moral principals than the other.

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. I. ch.ii, §1)

Μετάφραση:

Και πιστεύω ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να παραγάγουμε έναν κανόνα ηθικής που να είναι τέτοιας φύσης ώστε να είναι αποδεκτός με μία συμφωνία τόσο γενική και τόσο εύκολη όσο αυτό το αξίωμα: Αυτό που είναι, είναι ή που μπορεί να θεωρηθεί για μια αλήθεια τόσο έκδηλη όσο αυτή η αρχή: Είναι αδύνατον, ένα πράγμα να είναι και να μην είναι ταυτόχρονα. Απ' αυτό φαίνεται καθαρά, ότι το προνόμιο να είναι έμφυτες αρμόζει πολύ λιγότερο στις πρακτικές αρχές παρά στις θεωρητικές, και ότι έχει κανείς μεγαλύτερο δικαίωμα να αμφιβάλλει για το ότι εκείνες είναι σύμφυτα εγγράρακτες στην ψυχή παρά αυτές.

Το γεγονός βέβαια πως οι ηθικές αρχές δεν είναι έμφυτες, δεν τους στερεί σε καμία περίπτωση την αλήθεια τους. Παραμένουν πάντα αληθινές απλά δεν είναι εμφανείς “καθ’ εαυτές”, όπως τα θεωρητικά αξιώματα. Απαιτείται κατά κάποιο τρόπο η επιβεβαίωσή τους, είναι απαραίτητη η διαμεσολάβηση του Λογικού των ατόμων προτού δώσουν τη συγκατάθεσή τους, καθώς δεν τους είναι άμεσα αναγνωρίσιμες.⁶⁹

⁶⁹ Βλ. στο ίδιο, σ. 28

They are equally true, though not equally evident. Those speculative maxims carry their own evidence with them: but moral principals require reasoning and discourse, and some exercise of the mind, to discover the certainty of their truth.

(An essay concerning human understanding, Bk. I. ch.ii, §1)

Μετάφραση:

Είναι επίσης αυτές αληθινές αν και δεν είναι επίσης προφανείς. Όσο για τα θεωρητικά αξιώματα, είναι εμφανή καθ' εαυτά αλλά δεν είναι το ίδιο για τις ηθικές αρχές. Δεν γίνεται παρά με συλλογισμούς, με λόγους, και με κάποια επιμέλεια πνεύματος που μπορούμε να βεβαιωθούμε για την αλήθεια τους

Σύμφωνα με τον Locke, ακόμη και αξίες που συγκεντρώνουν υψηλό ποσοστό αποδοχής, όπως για παράδειγμα η δικαιοσύνη, δεν είναι δυνατό να είναι έμφυτες. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς πως υπάρχουν πολλοί άνθρωποι (π.χ. εγκληματίες) που δεν τις τηρούν. Πώς θα ήταν δυνατό αυτό, αν οι ηθικές αρχές ήταν ήδη εντυπωμένες σε όλους τους ανθρώπους; Επίσης παρατηρείται το φαινόμενο, όχι απλά μεμονωμένα άτομα αλλά και ολόκληρα έθνη, να αντιλαμβάνονται εντελώς διαφορετικά την έννοια “δικαιοσύνη” και πολλές άλλες ηθικές αξίες. Ο Άγγλος στοχαστής καταλήγει πως τα άτομα ανάλογα με την ιστορία, τον πολιτισμό, τη μόρφωση και την ιδιοσυγκρασία τους ακολουθούν διαφορετικές αρχές.⁷⁰

I easily grant that there are great numbers of opinions which, by men of different countries, educations, and tempers, are received and embraced as first and unquestionable principles; ...

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. I. ch.ii,§21)

Μετάφραση:

Ομολογώ, ότι πρόσωπα από διαφορετικές χώρες, με διαφορετική ιδιοσυγκρασία, και που δεν μορφώθηκαν με τον ίδιο τρόπο, αποδέχονται ένα μέρος από γνώμες, σαν ανάλογες πρώτες αρχές, που δεν μπορούμε ν' αμφισβητήσουμε ...

Από τα παραπάνω λοιπόν προκύπτει το συμπέρασμα πως για το Locke οι ηθικές αρχές αποκτώνται *βαθμιαία* μέσω της αλληλεπίδρασης δύο παραγόντων: της σχέσης των ατόμων με το περιβάλλον τους (αυτό που σε γενικές γραμμές θα ονομάζαμε *εμπειρία*) και τη χρήση του Λογικού τους.

⁷⁰ Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ. σ. 86

Γ.2.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΕΜΦΥΤΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Στο τρίτο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου του Δοκιμίου, ο Locke παραθέτει κάποια ακόμη παραδείγματα για να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του εναντίον τόσο στις θεωρητικές όσο και στις πρακτικές αρχές.

Τα γενικά αξιώματα, τα οποία οι καρτεσιανοί χαρακτηρίζουν ως έμφυτα, δεν είναι τίποτα άλλο παρά σύνολα, προτάσεις που αποτελούνται από μεμονωμένες, ξεχωριστές ιδέες. Θα πρέπει λοιπόν να αποδειχτεί αρχικά πως και οι ιδέες είναι έμφυτες για να μπορούν να είναι πραγματικά έμφυτες και οι γενικευμένες αρχές που αυτές συνιστούν. Γιατί, δεν είναι δυνατόν οι γενικές προτάσεις να είναι έμφυτες αν αποτελούνται από ιδέες που έχουν αποκτηθεί βαθμιαία και αργότερα.

Το καλύτερο παράδειγμα για το Locke είναι τα νεογέννητα: δεν υπάρχει καμία σοβαρή ένδειξη πως φέρουν εγχαραγμένες ιδέες μέσα τους παρά μόνο τις στοιχειώδεις ιδέες της πείνας και της δίψας, που φυσικά δεν συγκροτούν γενικές αρχές.⁷¹

Κλείνοντας το πρώτο βιβλίο ο βρετανός εμπειριστής στρέφεται και εναντίον της πεποίθησης πως η ιδέα του Θεού είναι έμφυτη. Σύμφωνα λοιπόν με το Locke η ιδέα του Θεού δεν μπορεί να είναι έμφυτη. Διαφορετικά πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν όχι απλά μεμονωμένα άτομα, αλλά και ολόκληρα έθνη που δεν έχουν καμία ιδέα περί Θεού; Ακόμη και ανάμεσα σ' αυτούς που πιστεύουν, υπάρχουν ολότελα διαφορετικές αντιλήψεις γύρω από το τι σημαίνει θεϊκό ή άλλοι που πιστεύουν περισσότερο ή λιγότερο. Πώς συμβαίνει λοιπόν αυτό, αν η ιδέα του Θεού είναι εγχαραγμένη από την αρχή της ζωής τους; Και όσοι έχουν κοινή αντίληψη περί Θεού, την έχουν αποκτήσει σταδιακά, από την παιδική τους ηλικία και έπειτα.⁷² Επομένως η ιδέα του Θεού δεν μπορεί να είναι έμφυτη και εφόσον ισχύει κάτι τέτοιο αποκλείεται να υφίσταται έμφυτη ιδέα οποιασδήποτε άλλης αρχής.⁷³

⁷¹ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σσ. 37-38

⁷² Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ. σ. 87

⁷³ Αυτό το τελευταίο συμπέρασμα συνδέεται με τη λογική πως ο Θεός, ως Δημιουργός και ανώτερη αξία είναι ίσως η μόνη "εύλογη" επιλογή για να προϋπάρχει ως έμφυτη ιδέα στους ανθρώπους

Η πολεμική του Locke στις έμφυτες ιδέες προκάλεσε, όπως είναι λογικό, την έντονη κριτική των υποστηρικτών της σχολαστικής παράδοσης, σύμφωνα με τους οποίους οι έμφυτες ιδέες αποτελούν τα θεμέλια της ηθικής και της θρησκείας. Σύμφωνα με την άποψή τους λοιπόν, εφόσον ο Locke απορρίπτει τις έμφυτες ιδέες, στην ουσία απορρίπτει και την παραδοσιακή ηθική αλλά και τον Θεό, ενώ κατηγορούν το Δοκίμιο για αθεϊστικό περιεχόμενο.⁷⁴

Η δεύτερη σημαντική κριτική είναι πως ταυτόχρονα με τις έμφυτες ιδέες, ο Locke απορρίπτει κάθε έννοια έμφυτης προδιάθεσης στους ανθρώπους. Οι επικριτές του υποστηρίζουν πως ο βρετανός φιλόσοφος ταυτίζει τη γνώση αποκλειστικά και μόνο με τις αισθήσεις και το εξωτερικό περιβάλλον και δεν αφήνει περιθώριο για καμία έμφυτη προδιάθεση. Αυτό βέβαια σημαίνει πως οδηγείται στην απόλυτη αισθησιοκρατία, όμως κάτι τέτοιο δεν διαφαίνεται στο έργο του. Το γεγονός πως απορρίπτει τις έμφυτες ιδέες δεν σημαίνει πως αρνείται γενικά κάθε έμφυτη δυνατότητα στους ανθρώπους αλλά μόνον όπως περιγράφεται στους σχολαστικούς, την ήδη εντυπωμένη γνώση. Για το Locke αντίθετα η γνώση δεν προϋπάρχει αλλά αποκτάται βαθμιαία, με την επίδραση των αισθήσεων και της συλλογιστικής μεθόδου.⁷⁵

Σε μία γενικότερη αποτίμηση της πολεμικής του John Locke στις έμφυτες ιδέες, όπως αναλύεται στο πρώτο βιβλίο του Δοκιμίου, εστιάζουμε σε δύο σημεία:

1. παρά το γεγονός ότι επαναλαμβάνει, ορισμένες φορές, σημεία όπως το παράδειγμα για το Θεό ή τα νεογέννητα, επιχειρήματα τα οποία ούτως ή άλλως γίνονται εύκολα κατανοητά, χωρίς τις επαναλήψεις και τις εκτενέστερες αναλύσεις, θα λέγαμε πως ο Locke τελικά επιτυγχάνει το στόχο του: αποδεικνύει πόσο σθεναρά είναι τα επιχειρήματα υπέρ της θεωρίας της έμφυτης γνώσης, άρα και πόσο άστοχη είναι η επιμονή των σχολαστικών να την υποστηρίζουν

2. προτείνει μία καινούρια –σε σχέση με την εποχή του- οπτική ανάγνωσης και ερμηνείας της ανθρώπινης γνώσης και με την πολεμική του στις έμφυτες ιδέες προετοιμάζει κατάλληλα το έδαφος για να συνεχίσει στα επόμενα βιβλία τη διάρθρωση της δικής του εμπειρικής γνωσιοθεωρίας.

⁷⁴ Βλ. Yolton, W. John. *John Locke and the way of ideas*. Oxford: Clarendon Press, 1968, σ. 60

⁷⁵ Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ. σ. 97

Whatsoever the mind perceives in itself, or is the immediate object of perception, thought, or understanding, that I call idea

(John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Bk. II. ch.viii, §7)

Γ.3 ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Έχοντας ολοκληρώσει την πολεμική του στις Έμφυτες Έννοιες στο πρώτο βιβλίο του Δοκιμίου, στην ουσία ο Locke έχει καταρρίψει τη βασική αρχή –κατά τον ίδιο– της μόνης γνωσιακής θεωρίας που έρχεται σε θεμελιώδη αντίθεση με τα όσα ο ίδιος θέλει να υποστηρίξει. Δε συνεχίζει όμως απευθείας με τον καθορισμό της βεβαιότητας και των ορίων της γνώσης (που είναι και ο βασικός στόχος του Δοκιμίου, όπως ο ίδιος έχει αναφέρει ήδη από την Εισαγωγή προς τον Αναγνώστη) γιατί θεωρεί απαραίτητο να ασχοληθεί διεξοδικά πρώτα με τις ιδέες προκειμένου να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα. Αφιερώνει λοιπόν το δεύτερο βιβλίο του έργου του στην ανάπτυξη της δικής του θεωρίας των ιδεών, για τις οποίες γενικά υποστηρίζει πως, ενώ από μόνες τους δεν συνιστούν γνώση, δεν είναι δυνατόν να υπάρχει γνώση χωρίς ιδέες καθώς αποτελούν τα “βασικά υλικά της”.⁷⁶

Από πού προέρχονται όμως οι ιδέες; Εφόσον δεν είναι έμφυτες, όπως πρεσβεύει ο Descartes και οι υποστηρικτές του, ποια είναι η απάντηση που αντιπροτείνει ο Locke στο ζήτημα της πηγής των ιδεών;

Let us then suppose the mind to be, as we say, white paper, void of all characters, without any ideas: How comes it to be furnished? Whence comes it by that vast store which the busy and boundless fancy of man has painted on it with an almost endless variety? Whence haw it all the materials of reason and knowledge? To this I answer, in one word, from EXPERIENCE. In that all our knowledge is founded; and from that it ultimately derives itself.

(*An Essay Concerning Human Understanding*, I. Bk. II. ch.i, §2)

Μετάφραση:

Ας υποθέσουμε λοιπόν, ότι στην αρχή η ψυχή είναι αυτό που ονομάζουμε tabula rasa, κενή από χαρακτηριστικά, χωρίς καμιά ιδέα, όποια κι αν είναι. πώς δέχεται ιδέες;

⁷⁶ Βλ. Gibson, James. *Locke's Theory of Knowledge and it's Historical Relations*. Cambridge: University Press, 1968, σ. 45

Με ποιά μέσο κατακτά αυτήν την θαυμαστή ποιότητα, που η φαντασία του ανθρώπου, πάντα δραστήρια και απεριόριστη, του παρουσιάζει με μια ποικιλία σχεδόν άπειρη; Από πού αντλεί όλα αυτά τα υλικά, πού είναι ο πλούτος όλων των συλλογισμών του και όλων των γνώσεών του; Σ' αυτό απαντώ με μια λέξη: Απ' την ΕΜΠΕΙΡΙΑ. Αυτή είναι η βάση όλων των γνώσεών μας κι απ' αυτήν αντλούν αυτές την πρώτη τους καταγωγή.

Δηλαδή ο ανθρώπινος νους όταν έρχεται στον κόσμο αποτελεί ένα άγραφο χαρτί, άδειο από οποιαδήποτε εγχαραγμένη ιδέα και η γνώση αποτελεί μία εξελικτική διαδικασία μέσα από την εντύπωση των διαφόρων ιδεών που θα προκαλέσει η εμπειρία. Αν ο Locke σταματούσε στο σημείο αυτό, η θέση του για την απόκτηση της γνώσης θα ήταν άκρως αισθησιοκρατική. Γιατί με τον τρόπο αυτό θα αρκούσαν αποκλειστικά και μόνο οι αισθήσεις για να γνωρίσουμε τον κόσμο. Όμως ο Locke συνεχίζει:

*... Our observation employed either, about **external sensible objects**, or about the **internal operations** of our minds perceived and **reflected** on by ourselves, is that which supplies our understandings with all the materials of thinking. These two are the fountains of knowledge, from whence all the ideas we have, or can naturally have, do spring.*

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. II. ch.i, §2)

Μετάφραση:

*... Οι παρατηρήσεις που κάνουμε πάνω στα **εξωτερικά** και **αισθητά αντικείμενα** ή πάνω στις **εσωτερικές λειτουργίες** της ψυχής μας, κι αυτό που αντιλαμβανόμαστε στη συνείδηση, πάνω στο οποίο παρατηρούμε τον εαυτό μας, προσφέρουν στο πνεύμα μας τα υλικά για όλες τις σκέψεις μας. Αυτές είναι οι δυο πηγές απ' τις οποίες απορρέουν όλες οι ιδέες που έχουμε ή που μπορούμε φυσικά να έχουμε.*

Επομένως ο βρετανός φιλόσοφος διακρίνει δύο πηγές από τις οποίες απορρέουν οι γνώσεις μας: η πρώτη είναι η εξωτερική εμπειρία. Αυτό που συμβαίνει είναι πως τα εξωτερικά αντικείμενα που περιβάλλουν τους ανθρώπους, προσβάλλουν με διάφορους τρόπους τα αισθητήρια όργανα προκαλώντας για το καθένα από τα ερεθίσματα αυτά ένα αντίτυπο, μία αναπαράστασή του στην ανθρώπινη ψυχή κάποιες εντυπώσεις ή αντιλήψεις στη νόηση. Αυτά δεν είναι τίποτα άλλα από τις ιδέες που έχουμε π.χ. για το σκληρό, το ψυχρό, το λευκό κλπ., ενώ ο

νους (mind) πριν από αυτήν την επίδραση των αισθήσεων είναι κενός από ιδέες. Όλη αυτή τη διαδικασία ο Locke την ονομάζει **αίσθηση (sensation)**.

Ιδέες βέβαια μπορεί να παρέχει και η **εσωτερική αίσθηση (reflection)**. Πρόκειται για μία σειρά από λειτουργίες της ψυχής σχετικά με τις ιδέες που δέχεται από τις αισθήσεις. Οι ιδέες που προέρχονται από την **αίσθηση** βοηθούν το νου να αποκτήσει γνώση αυτού που θα χαρακτηρίζαμε “θερμό ή ψυχρό, μαλακό ή σκληρό” κλπ, ενώ η **εσωτερική παρατήρηση** παρέχει ιδέες διαφορετικές από αυτές της αίσθησης, όπως τη συνείδηση, τη σκέψη, την αμφιβολία, το συλλογισμό, τη γνώση, τη θέληση κ.ά.⁷⁷.

Συνεπώς ο νους σε πρώτο επίπεδο δέχεται τις εντυπώσεις που προκαλούνται μέσα του, είτε μέσω της αίσθησης, από τα εξωτερικά αντικείμενα, είτε μέσω των δικών του λειτουργιών, όταν σκέφτεται καθ’ εαυτόν, όταν δηλαδή οι ίδιες οι λειτουργίες του γίνονται αντικείμενο της σκέψης του.

Ως το σημείο αυτό λοιπόν της συλλογιστικής του ο Locke έχει καταφέρει να αποφύγει την ταύτιση με την απόλυτη αισθησιοκρατία παραμένοντας όμως σύμφωνος με τις βασικές αρχές του εμπειρισμού. Με την ανάλυσή του οι ιδέες ανάγονται σε “εργαλεία” με τα οποία ο κόσμος των αισθήσεων, η εμπειρία, παρέχει στον άνθρωπο τη γνώση. Αυτή ακριβώς η ερμηνεία του για την επίδραση των εξωτερικών αντικειμένων στα αισθητήρια όργανα και ο σχηματισμός των εντυπώσεων είναι και ο βασικός λόγος για τον οποίο επικρατεί γενικά η άποψη πως η γνωσιοθεωρία του John Locke αποτελεί μία αναπαραστατική θεωρία για τη γνώση.

⁷⁷ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σσ. 43-44

Γ.3.1 ΑΠΛΕΣ ΙΔΕΕΣ

Ο Locke διακρίνει τις ιδέες σε δύο κατηγορίες: απλές και σύνθετες. Αυτή η διάκριση των ιδεών έχει προκαλέσει σύγχυση και θεωρείται πως ο Locke δεν κάνει εντελώς ξεκάθαρο το τι είναι οι απλές ιδέες. Αυτό δεν συμβαίνει μόνον επειδή η διάκριση εμφανίζεται διαφορετική σε προηγούμενες εκδόσεις του Δοκιμίου. Κυρίως, όπως υποστηρίζει και ο Woolhouse, το πρόβλημα έγκειται στη χρήση του γενικότερου όρου ιδέα. Αυτό είναι το σημείο στο οποίο δεν είναι πάντα συνεπής ή ξεκάθαρος ο Locke, δεν διευκρινίζει ποτέ εντελώς αν η ιδέα είναι μία έννοια ή μια εικόνα.⁷⁸

Οι δυο σημαντικές πηγές γνώσης που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εξωτερική αίσθηση (sensation) και η εσωτερική αίσθηση (reflection), παρέχουν ένα συγκεκριμένο είδος ιδεών: τις απλές ιδέες. Αυτές αποτελούν και την πρώτη κατηγορία ιδεών που διακρίνει ο John Locke. Πρόκειται για όσες αναφέρονται στις βασικές ιδιότητες (ποιότητες) των σωμάτων όπως χρώμα, γεύση, οσμή, ήχος κλπ και αποτελούν τις πιο άμεσες και ευκρινείς ιδέες που μπορεί να αντιληφθεί ο νους.

Και αυτές με τη σειρά τους διακρίνονται σε τέσσερις τάξεις:

- όσες αποκτούμε από μία μόνο εξωτερική αίσθηση, όπως δηλαδή η ιδέα ενός χρώματος (αίσθηση όρασης), του στερεού (αίσθηση αφής)
- ιδέες που προέρχονται από το συνδυασμό εξωτερικών αισθήσεων, όπως για παράδειγμα η ιδέα της έκτασης, του σχήματος, του χώρου, της αδράνειας (αίσθηση όρασης –αφής)
- ιδέες που προέρχονται από την εσωτερική αίσθηση (αφαίρεση, σύνθεση, μνήμη, διάκριση κλπ)
- όσες αποκτούμε και από τις δύο πηγές και την εξωτερική και την εσωτερική αίσθηση, όπως η ιδέα της χαράς και λύπης, του πόνου, της ανησυχίας, της ενότητας.⁷⁹

⁷⁸ Βλ. Woolhouse, R.S. *Locke's Philosophy of Science and Knowledge: a consideration of some aspects of An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford: Basil Blackwell, 1971, σ. 34

⁷⁹ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σσ. 54-57

Γ.3.2 ΣΥΝΘΕΤΕΣ ΙΔΕΕΣ

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία ιδεών είναι οι σύνθετες, που δημιουργούνται από τη σύνθεση των απλών ιδεών. Για παράδειγμα η ιδέα ενός ελέφαντα (γκρι, μεγάλος, στερεός), αποτελεί τη σύνθεση των απλών ιδεών του χρώματος, της έκτασης και της ύλης (κατάστασης). «Εδώ δηλαδή τελειώνει η παθητική στάση του νου, όπου οι απλές ιδέες σχηματίζονται μέσα από την αίσθηση χωρίς ο ίδιος να κάνει καμία ενέργεια».⁸⁰

Ο Locke διακρίνει και τις σύνθετες ιδέες σε τρεις κατηγορίες:

- **Τρόποι:** είναι οι σύνθετες ιδέες που, παρά τον πολύπλοκο χαρακτήρα τους, δεν μπορούν να είναι αυτόνομες αλλά εξαρτώνται από τις ουσίες. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν για παράδειγμα οι ιδέες που εκφράζονται με τις λέξεις τρίγωνο, ευγνωμοσύνη κλπ. Επιπλέον οι τρόποι διακρίνονται σε 1) *απλούς*, που αποτελούν τους συνδέσμους απλών ιδεών, που όμως ανήκουν στο ίδιο είδος, όπως π.χ. μια δωδεκάδα, αποτελεί τη σύνδεση ξεχωριστών μεταξύ τους μονάδων και 2) *μεικτούς*, που εκφράζουν τη σύνθεση απλών ιδεών που ανήκουν σε διαφορετικά είδη, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Locke, η ιδέα της ωραιότητας, εκφράζει ένα σύνολο χρωμάτων και σημείων που προξενούν χαρά σε όποιον την αντικρύζει.
- **Ουσίες:** αποτελούν τους συνδυασμούς απλών ιδεών που αναπαριστούν συγκεκριμένα και ξεχωριστά πράγματα. Και εδώ ο Locke προχωρά σε περαιτέρω διάκριση: 1) *ατομικές ουσίες*, με την έννοια ότι μπορούν να υπάρχουν χωριστά π.χ. η ουσία του ανθρώπου και 2) *συλλογικές ουσίες*, σύνολα δηλαδή επιμέρους ουσιών (αναλογικά με το προηγούμενο παράδειγμα, η αντίστοιχη συλλογική ουσία θα ήταν μια στρατιά από ανθρώπους) που όμως εκλαμβάνονται ως μια ιδέα.
- **Σχέση:** η τρίτη αυτή κατηγορία αφορά τη σύγκριση του νου μιας ιδέας με μια άλλη έτσι ώστε η σκέψη της μιας να περικλείει και την άλλη.⁸¹

⁸⁰ Βλ. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*², όπ. αν. παρ., σ. 83

⁸¹ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σσ. 75-76

Με τις σύνθετες ιδέες συνεπώς ο νους γίνεται ενεργητικός, το ανθρώπινο πνεύμα μπορεί να παράγει και το ίδιο ιδέες. Μετά την αίσθηση και την εσωτερική παρατήρηση και ο ίδιος ο νους αποτελεί πλέον πηγή ιδεών. Στο σημείο αυτό λοιπόν η νόηση μπορεί και προβαίνει στις εξής ενέργειες:

1. Σύνθεση (ενώνει τις απλές ιδέες για τη δημιουργία των σύνθετων)
2. Σύγκριση (συγκρίνει ιδέες μεταξύ τους για να βρει τη σχέση τους)
3. Αφαίρεση (ξεχωρίζει τις σύνθετες ιδέες ώστε να προκύψουν οι γενικές ιδέες).

Αυτό που πρέπει να τονίσουμε βέβαια είναι πως μοναδικό περιεχόμενο του νου αποτελούν οι ιδέες. Δεν έχουμε ποτέ άμεση επαφή με τα ίδια τα πράγματα αλλά όσα βλέπουμε, σκεφτόμαστε ή φανταζόμαστε αποτελούν τις ιδέες που τα αναπαριστούν.⁸²

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως στο σημείο αυτό της συλλογιστικής του ο Locke εξακολουθεί να παραμένει μέσα στο πλαίσιο της αναπαραστατικής θεωρίας για τη γνώση. Όμως, τελικά, μια τέτοια θεωρία δεν μπορεί να δώσει επαρκείς απαντήσεις στα ζητήματα της γνωσιοθεωρίας. Οδηγεί σε αδιέξοδο καθώς καταλήγει στο συμπέρασμα, είτε πως ο νους αδυνατεί να συλλάβει αυτό το οποίο αναπαριστούν οι ιδέες είτε πως τελικά δεν υπάρχει η εξωτερική υλική πραγματικότητα (για να τη συλλάβει ο νους).⁸³

Για να μην καταλήξει λοιπόν σε οποιοδήποτε από τα παραπάνω συμπεράσματα ο βρετανός στοχαστής επιλέγει να κάνει κάποιες παρεκκλίσεις από τη λογική της αναπαραστατικής θεωρίας, που ως τώρα ακολούθησε, γεγονός που δικαιολογεί απόλυτα τις αμφιβολίες πολλών μελετών για το αν τελικά αποτελεί γνήσιο εκπρόσωπο της θεωρίας αυτής, ταυτόχρονα όμως στηρίζει και τη θέση που διατυπώσαμε στην εισαγωγή.

Οι παρεκκλίσεις αυτές αφορούν α) το διαχωρισμό στον οποίο προβαίνει ο Locke ανάμεσα σε πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες των σωμάτων και β) την παραδοχή ύπαρξης αφηρημένων ιδεών όπως αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια.

⁸² Βλ. στο ίδιο, σελ. 59

⁸³ Σε αυτό το τελευταίο ιμμετεριαλιστικό συμπέρασμα έφτασε ο Berkeley όπως αναφέρθηκε στο Β' Μέρος της παρούσης

Γ.3.3. ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΕΣ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Ιδιότητα ή ποιότητα του αντικειμένου ονομάζει ο Locke τη δύναμη αυτού του αντικειμένου να παράγει ιδέες στη διάνοιά μας.

*Whatsoever the mind perceives in itself, or is the immediate object of perception, thought, or understanding, that I call **idea**; and the power to produce any idea in our mind, I call **quality** of the subject wherein that power is (An Essay Concerning Human Understanding, Bk. II. ch.viii, §7)*

Μετάφραση:

*Ο,τιδήποτε η διάνοια αντιλαμβάνεται **μέσα της**, ή ο,τιδήποτε είναι το άμεσο αντικείμενο αντίληψης, σκέψη ή νόηση, αυτό το ονομάζω **ιδέα** και τη δύναμη που παράγει μια ιδέα στη διάνοιά μας την ονομάζω **ιδιότητα** του αντικειμένου μέσα στο οποίο είναι αυτή η δύναμη*

Σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία ο νους μας δεν κατέχει ποτέ τις ίδιες τις ιδιότητες των αντικειμένων αλλά μόνον τις ιδέες τους. Συνεπώς δεν μπορούμε να είμαστε ποτέ σίγουροι για την πραγματική τους ύπαρξη και κατ' επέκταση για την ύπαρξη του ίδιου του αντικειμένου ή και του εξωτερικού κόσμου. Για να αποφύγει λοιπόν το ενδεχόμενο του σκεπτικισμού ο άγγλος διανοητής διακρίνει τις ιδιότητες σε πρωτεύουσες και δευτερεύουσες.

Οι πρωταρχικές ή πρωτεύουσες ιδιότητες είναι απόλυτα αχώριστες από το σώμα σε οποιαδήποτε κατάσταση και αν βρίσκεται αυτό. Παραμένουν σταθερές ανεξάρτητα από τις μεταβολές και αλλοιώσεις που υφίσταται το σώμα και γίνονται αντιληπτές από την αίσθηση σε κάθε μέρος της ύλης, αλλά και ο νους τις βρίσκει αχώριστες από κάθε μέρος της ύλης. Τέτοιες ιδιότητες είναι η στερεότητα, η έκταση, το σχήμα, η κίνηση, η ηρεμία και ο αριθμός. Ο τρόπος που λειτουργούν είναι ο εξής:

Για το Locke είναι δεδομένο ότι ο νους δεν έρχεται σε επαφή με τα ίδια τα αντικείμενα, αλλά οι κινήσεις των σωμάτων προκαλούν τις ανθρώπινες αισθήσεις έτσι ώστε να αντιλαμβάνονται τις ιδιότητες. Μερικές κινήσεις συνεχίζουν μέσω των νεύρων ή ζωικών πνευμάτων στον εγκέφαλο ή στην έδρα της αίσθησης έτσι, ώστε να τα αντιληφθεί και η διάνοιά μας και να παράγει τις ιδέες που έχουμε γι' αυτά. Με αυτόν τον τρόπο οι πρωτεύουσες ιδιότητες φτάνουν αναλλοίωτες στο πνεύμα μας.⁸⁴

⁸⁴ Βλ. στο ίδιο, σελ. 59

Δευτερεύουσες ιδιότητες είναι όσες δεν υπάρχουν πραγματικά μέσα στα ίδια τα πράγματα αλλά αποτελούν δυνάμεις που παράγουν μέσα μας διάφορα αισθήματα (εντυπώσεις) μέσω των πρωτευουσών ιδιοτήτων. Τέτοιες είναι για παράδειγμα τα χρώματα, οι ήχοι, οι γεύσεις κλπ. Ενώ οι ιδέες των πρωτευουσών ιδιοτήτων αναφέραμε πως παραμένουν σταθερές και είναι όμοιες με τα πρότυπά τους, οι ιδέες των δευτερευουσών ποιοτήτων, που προκαλούνται από την κίνηση των ανεπαίσθητων μερών των αντικειμένων στις αισθήσεις μας, δεν έχουν καμιά ομοιότητα με αυτά. Έτσι αν κλείσουμε τα μάτια και τα αφτιά μας τα χρώματα και οι ήχοι θα πάψουν να υπάρχουν, ενώ οι πρωτεύουσες ιδιότητες της μορφής και της στερεότητας θα παραμείνουν.⁸⁵

Η διάκριση ανάμεσα σε πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες των αντικειμένων που επιχειρεί ο Locke προκαλεί διάφορα ζητήματα, όπως για παράδειγμα ότι η ανάλυσή του για τις ιδέες των πρωτευουσών ιδιοτήτων δεν είναι επαρκής. Δε διευκρινίζει ακριβώς τη σχέση των ιδεών με τις ιδιότητες, χρησιμοποιεί μάλιστα τη λέξη “ομοιάζουν” (resemble) για να περιγράψει τη σχέση αυτή, η οποία μπορεί να προκαλέσει σύγχυση.⁸⁶

Σε γενικές γραμμές θα λέγαμε πάντως πως με την πρώτη αυτή παρέκκλιση από την αρχική του γραμμή ο Locke επιδιώκει να αποφύγει τον κίνδυνο του σκεπτικισμού αποδεχόμενος την πραγματική ύπαρξη ιδιοτήτων των σωμάτων. Επίσης αναγνωρίζει με τον τρόπο αυτό τη δυνατότητα στο νου να γνωρίζει ιδέες που ανταποκρίνονται σε κάτι το οποίο υπάρχει πραγματικά ανεξάρτητα από την εκάστοτε αίσθηση που μπορεί να έχει για τα πράγματα.

⁸⁵ Βλ. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*², όπ. αν. παρ., σ. 86

⁸⁶ Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ., σσ.126-127

Γ.4 ΑΦΗΡΗΜΕΝΕΣ ΙΔΕΕΣ

Η δεύτερη σημαντική παρέκκλιση του Locke από τον καθαρό εμπειρικό προσανατολισμό είναι η παραδοχή “αφηρημένων ιδεών”. Οι γενικές ιδέες (general ideas, universals) σύμφωνα με τον άγγλο στοχαστή προέρχονται από την αφαίρεση, την πιο σημαντική ικανότητα ης εσωτερικής αίσθησης. Αυτό που συμβαίνει είναι το εξής:

Οι επιδράσεις που δέχεται το πνεύμα από το εξωτερικό περιβάλλον και τα πράγματα προκαλούν τον σχηματισμό τόσων ιδεών που αν θα θέλαμε να ονοματίσουμε την καθεμία ξεχωριστά, θα χρειαζόταν άπειρος αριθμός λέξεων. Ο ανθρώπινος νους λοιπόν διαχειρίζεται το πρόβλημα αυτό με τον ακόλουθο τρόπο: διαχωρίζει τις ιδέες από τα επιμέρους υπαρκτά (πράγματα ή καταστάσεις που σχετίζονται με αυτά π.χ. χώρος, χρόνος), τις αντιμετωπίζει καθαρά ως φαινόμενα της συνείδησής του και τελικά τις χρησιμοποιεί για να εννοήσει όλες τις άλλες ιδέες που ανήκουν στο ίδιο είδος. Γίνονται δηλαδή *αφηρημένες ιδέες* που μπορούν να εκφράσουν όλα τα υπαρκτά πράγματα που ανταποκρίνονται σε αυτές τόσο νοητικά όσο και με το όνομά τους.

Αν ο νους αντιληφθεί π.χ. το ίδιο χρώμα μια στιγμή στην κιμωλία και σε άλλη περίπτωση στο χιόνι, τότε θα το θεωρήσει ως μια αφηρημένη ιδέα των συγκεκριμένων αλλά και όλων των επιμέρους της ίδιας κατηγορίας και θα χρησιμοποιεί το όνομα “λευκό” για να τα εκφράζει.⁸⁷

...the mind makes the particular ideas received from particular objects to become general ; which is done by considering them as they are in the mind such appearances, -separate from all other existence, and the circumstances of real existence, as time, place, or any other concomitant ideas. This is called ABSTRACTION ...

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. II. ch.xi, §9)

Μετάφραση:

... το πνεύμα καθιστά γενικές τις ατομικές ιδέες που δέχθηκε με τη μεσιτεία των συγκεκριμένων αντικειμένων αυτό το κάνει θεωρώντας αυτές τις ιδέες σαν χωριστά φαινόμενα από κάθε άλλο πράγμα κι απ’ όλες τις περιστάσεις, που συντελούν ώστε αυτές να παριστάνουν συγκεκριμένα όντα που υπάρχουν πραγματικά, όπως είναι ο χρόνος, ο χώρος και άλλες ιδέες. Αυτό το ονομάζουμε αφαίρεση ...

⁸⁷ Βλ. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, όπ. αν. παρ., σσ.149-150

Οι αφηρημένες ιδέες χαρακτηρίζονται από γενικότητα και καθολικότητα και δεν ανταποκρίνονται σε κάτι υπαρκτό αλλά αποτελούν επινοήσεις του νου ώστε να “ομαδοποιεί” τις γνώσεις του.

Πρέπει να σημειώσουμε πως η θεωρία του αυτή για τις αφηρημένες ιδέες βασίζεται στην αντίληψη του Locke πως καθετί υπαρκτό είναι ατομικό. Επομένως και οι ιδέες που προέρχονται από τα υπαρκτά αποτελούν και αυτές επιμέρους υπάρξεις (particular existences) ενώ οι γενικές ιδέες αποτελούν απλά “αντιπροσώπους” των επιμέρους με το όνομα που τους δίνεται, παραμένοντας όμως και αυτές μία ατομική ιδέα πάλι η καθεμιά.

Επομένως και τα γενικά ονόματα προκύπτουν ως σημεία των γενικών ιδεών οι οποίες λειτουργούν ως διαμεσολαβητικά εργαλεία μεταξύ των επιμέρους υπαρκτών και των γενικών ονομάτων.⁸⁸

Η αντίληψη του Locke για τις αφηρημένες ιδέες συνδέεται με τη θεωρία του για την ουσία, όπου επίσης μεταφέρει τόσο τον δυισμό πνεύματος και ύλης, όπως περιγράφεται παραπάνω, ταυτόχρονα όμως και την αδυναμία του να ερμηνεύσει το περιεχόμενο των ουσιών (σωματικών και πνευματικών).

⁸⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 150

Γ.4.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναλύθηκε η άποψη του Locke για τις αφηρημένες ιδέες. Σε τι αντιστοιχούν όμως οι αφηρημένες ιδέες γενικά ως τον 17^ο αιώνα και πως προέκυψε η θεωρία του για την έννοια της ουσίας;

Στη Σχολαστική Παράδοση η πραγματικότητα εκφράζεται μέσα στο πλαίσιο της ουσίας και του κατηγορήματος: καθετί που υπάρχει πραγματικά αποτελεί είτε ουσία είτε κατηγορημα, δηλαδή ιδιότητα της ουσίας. Οι ιδιότητες δεν μπορούν να είναι αυθύπαρκτες και ανεξάρτητες από την ουσία, η οποία αποτελεί μία ανώτερη μορφή ύπαρξης. Ερμηνεύεται ως εξής:

1. ουσία είναι *ens per se stans*: περιλαμβάνει ό,τι είναι πραγματικό και αυθύπαρκτο, αυτό από το οποίο εξαρτώνται τα υπόλοιπα (σχέσεις, ιδιότητες, συμβεβηκότα)⁸⁹
2. ουσία είναι ό,τι έχει τη θέση του Υποκειμένου σε μία πρόταση. Στην περίπτωση αυτή παρατηρείται μία αντιστοιχία ανάμεσα στο λογικό δίπολο Υποκειμένου – Κατηγορούμενου και στο οντολογικό ουσίας – συμβεβηκότος⁹⁰
3. ουσία είναι *quod substat accidentibus* δηλαδή ό,τι αποτελεί το υποκείμενο (υπο-στήριγμα των ιδιοτήτων). Είναι η άποψη που κυρίως εκφράζει το Locke καθώς «δέχεται αναντίρρητα το δυαδικό σχήμα της πραγματικότητας του κόσμου, που συνίσταται στις δύο κατηγορίες της ουσίας και των κατηγορημάτων της. Η ύπαρξη της ουσίας είναι τόσο σίγουρη γι' αυτόν όσο και η δική του ύπαρξη».⁹¹

Πώς λοιπόν καταλήγει ο Locke στον ορισμό του για την ουσία; Ήδη αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο πως συγκεντρώνεται ένας μεγάλος αριθμός από απλές ιδέες στο νου που μπορεί να προέρχονται από μία ή περισσότερες αισθήσεις, από την εσωτερική παρατήρηση ή και από το συνδυασμό εξωτερικής και εσωτερικής αίσθησης. Οι ιδέες αυτές, πολλές ενωμένες, εκφράζουν μία έννοια, ένα πράγμα, π.χ. το αντικείμενο του μήλου αποτελεί άθροισμα των ιδεών κόκκινο,

⁸⁹ Άποψη που υποστηρίζει ο Descartes

⁹⁰ Η ταύτιση αυτή συναντάται συχνά και στη σκέψη του Locke δεσμευοντάς τον στο να ασκήσει κριτική στην έννοια της ουσίας

⁹¹ Βλ. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*², όπ. αν. παρ., σ. 88

στρόγγυλο, στερεό κάτω από την ενιαία ονομασία "μήλο". Με τον τρόπο αυτό όμως προκαλείται συχνά η σύγχυση πως αναφερόμαστε σε κάτι που ήταν εξαρχής μία μόνο ιδέα. Αν λοιπόν θέλουμε να γνωρίσουμε την πραγματική ουσία του μήλου θα πρέπει να το διακρίνουμε από τις επιμέρους ιδιότητές του.

Επομένως, αν παραστήσουμε το μήλο με Μ και τις ιδιότητές του αντίστοιχα ως Ψ1, Ψ2, Ψ3, Ψ4, Ψ5, θα λέγαμε πως Μ είναι Ψ1-5. Αυτό ερμηνεύεται με δύο τρόπους. Ή ταυτολογικά, δηλαδή (Μ=Ψ1-5) ή θα θεωρήσουμε πως το Μ δεν μπορεί να είναι απλά το άθροισμα των ιδιοτήτων του αλλά κάτι περισσότερο, δηλαδή Μ=Ψ1-5+Χ. Το Χ εκφράζει μια ιδιότητα που δεν μπορεί να εκφραστεί με λέξεις διαφορετικά θα την συμπεριλαμβάναμε στις υπόλοιπες ιδιότητες (Ψ1-5). Συνεπώς αποτελεί κάτι, το οποίο, εφόσον δεν μπορούμε να το περιγράψουμε, δεν μπορούμε και να το μάθουμε. Απλά ξέρουμε πως υπό-κειται, είναι *substratum quod substat accidentibus*, όπως ακριβώς υποστηρίζει και η τρίτη ερμηνεία της Σχολαστικής Φιλοσοφίας.⁹²

*The idea then we have to which we give the **general** name substance, being nothing but the supposed, but unknown, support of those qualities we find existing, which we imagine cannot **subsist sine re substante**, without something to support them, we call that support **substantia**; which, according to the true import of the word, is, in plain English, standing under or upholding*

(*An Essay Concerning Human Understanding*, Bk. II. ch.xxiii, §2)

Μετάφραση:

*Την ιδέα λοιπόν που έχουμε, στην οποία δίνουμε το γενικό όνομα «ουσία», που δεν είναι τίποτα παρά μόνο σαν υπόθεση, αλλά άγνωστη, υποστήριγμα για κείνες τις ιδιότητες που βρίσκουμε ότι υπάρχουν και οι οποίες, φανταζόμαστε, δεν μπορούν να υφίστανται χωρίς υφιστάμενο πράγμα, χωρίς κάτι να τις υποστηρίζει, ονομάζουμε αυτό το υποστήριγμα **ουσία**, που σύμφωνα με την πραγματική σημασία της λέξης σημαίνει στέκω από κάτω ή υποστηρίζω (Substantia)*

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω προκύπτουν δύο γενικά συμπεράσματα:

⁹² Βλ. στο ίδιο, σελ. 89

Η περιγραφή των γενικών ουσιών μας δείχνει πως δεν μπορούν να υφίστανται ξεχωριστά από τις επιμέρους ιδιότητές τους, να έχουν αυθύπαρκτη υπόσταση ή κάποια συγκεκριμένη “φύση”. Ο καθολικός χαρακτήρας που προσπαθεί να τους αποδώσει ο Locke δε συνάδει με τον ατομικό χαρακτήρα των ιδεών στις οποίες υπόκεινται. Προφανώς αυτό συμβαίνει επειδή δεν μπορεί ακόμη να αποδεσμευτεί εντελώς από τη μεταφυσική παράδοση που έχει κληρονομήσει, η οποία αναγνωρίζει την πραγματικότητα και την καθολικότητα της ουσίας.⁹³

Επιπλέον και η κριτική που ασκεί ο Berkeley στην έννοια της ουσίας του Locke ενισχύει την άποψη αυτή. Στην κριτική του αυτή ο Berkeley υποστηρίζει πως ο Locke χρειάζεται την ουσία, ακόμη και αν δεν είναι απόλυτα ικανοποιητική η θεωρία που αναπτύσσει, για να λειτουργήσει ως “άγκυρα των ποιοτήτων έξω από το μυαλό”. Διαφορετικά, αν ο Locke απέρριπτε τις ουσίες⁹⁴ τότε αναγκαστικά οι πρωτεύουσες ποιότητες θα αποτελούσαν και αυτές μόνον ιδέες στο νου του ανθρώπου χωρίς να αντιστοιχούν σε κάποια πραγματική ιδιότητα. Μόνο με τον τρόπο αυτό θα κατέληγε σε μία αμιγώς αναπαραστατική θεώρηση του κόσμου, ως συνόλου δηλαδή των ιδεών που έχει ο νους μας γι’ αυτόν.⁹⁵

Επίσης, σύμφωνα με τον Gibson, καμία από τις αναλύσεις των ουσιών δεν μας δίνει μία σαφή και ικανοποιητική περιγραφή για το τι είναι το *substratum*. Τελικά, θα λέγαμε πως αποτελεί ένα υποτιθέμενο άγνωστο κάτι τι (supposed i-know-not-what) που απλά υπογραμμίζει τις ποιότητες των πραγμάτων της εμπειρίας ενώ παράλληλα είναι βέβαιο πως το *substratum* δεν αποτελεί προϊόν, ούτε της εξωτερικής ούτε της εσωτερικής αίσθησης, άρα αποτελεί καθαρή επινόηση του νου.⁹⁶

⁹³ Βλ. *Locke's Theory of Knowledge and its Historical Relations*, όπ. αν. παρ., σσ. 95-96

⁹⁴ Αναφερόμαστε στις σωματικές ουσίες, που αναλύονται στο επόμενο κεφάλαιο

⁹⁵ Βλ. Mackie, J.L. *Problems from Locke*. Oxford: Clarendon Press, 1976, σελ. 73

⁹⁶ Βλ. *Locke's Theory of Knowledge and its Historical Relations*, όπ. αν. παρ., σελ. 96

Γ.4.2 ΣΩΜΑΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ

Στην ανάλυσή του για τη γενική έννοια της ουσίας ο Locke καταλήγει στο συμπέρασμα πως η μόνη ιδέα που μπορούμε να έχουμε για την ουσία είναι αυτή του “υποτιθέμενου άγνωστου κάτι-τι” που υπό-κειται στις εμπειρικές ιδιότητες. Επομένως θα ήταν αδύνατον να καθορίσουμε τη βαθύτερη, την πραγματική φύση, είτε της ύλης είτε του πνεύματος. Από την έννοια της ουσίας γενικότερα ο Locke ενδιαφέρεται κυρίως και εστιάζει στις σύνθετες ιδέες των ατομικών ουσιών. Όπως ακριβώς οι απλές έτσι και οι σύνθετες εκτός από το σύνολο των απλών ιδεών από τις οποίες σχηματίζονται «...περιέχουν πάντα μια συγκεχυμένη ιδέα για κάποιο πράγμα στο οποίο ανήκουν και μέσα στο οποίο υφίστανται».⁹⁷

Οι σύνθετες ιδέες των σωματικών ουσιών σχηματίζονται από τρία είδη ιδεών.

1. Από τις ιδέες των πρωτευουσών ιδιοτήτων, τις οποίες γνωρίζουμε μέσω των αισθήσεων και υπάρχουν στα πράγματα ανεξάρτητα από τη δική μας αντίληψη για αυτές όπως π.χ. όγκος, αριθμός, θέση, κίνηση
2. Από τις ιδέες των δευτερευουσών ιδιοτήτων (αισθητές ιδιότητες). Οι δευτερεύουσες ιδιότητες εξαρτώνται από τις πρωτεύουσες και εκφράζουν την ικανότητα των πρωτευουσών ιδεών να προκαλούν στο νου διάφορες ιδέες μέσω των αισθήσεων
3. Από *δυνάμεις ενεργητικές και παθητικές*, οι οποίες ανάγονται αποκλειστικά στις απλές ιδέες που υποπίπτουν στις αισθήσεις. Στην πραγματικότητα αποτελούν την ικανότητα μιας ουσίας να προκαλεί αλλαγές στις δικές της ιδιότητες και ακολούθως και στις δικές μας διαφορετικές ιδέες και αισθήσεις.

Για παράδειγμα η δύναμη που έλκει το σίδηρο αποτελεί μία ιδέα κάποιας σύνθεσης της ουσίας “μαγνήτης” και η δύναμη στο να έλκεται αποτελεί μέρος της σύνθετης ιδέας “σίδηρο”. Οι δύο αυτές δυνάμεις αποτελούν δύο είδη δυνάμεων που θεωρούνται ως σύμφυτες στο σίδηρο και το μαγνήτη.⁹⁸

⁹⁷ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σ. 114

⁹⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 115

Όπως λοιπόν συμβαίνει και με τη γενική έννοια της ουσίας έτσι και η σωματική για το Locke δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα αδιευκρίνιστο *substratum* των απλών ιδεών στις οποίες υπόκειται. Απορρίπτει το ενδεχόμενο πραγματικότητας του “καθόλου”, όπως κάνει ο Descartes, και αναφέρεται μόνο σε ιδέες (απλές και σύνθετες) και σε μία συγκεχυμένη έννοια της ουσίας, την οποία όποιος επιχειρήσει να γνωρίσει θα παραμείνει στο σκοτάδι. Συνεπώς ο Locke καταλήγει πως το μόνο που μπορούμε να γνωρίσουμε *πραγματικά* είναι οι ιδέες υπογραμμίζοντας τον αναπαραστατικό χαρακτήρα της γνώσης.⁹⁹

Γ.4.3 ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ

Ο Locke επιχειρεί να ερμηνεύσει τις πνευματικές ουσίες με τη λογική που ακολούθησε και στις σωματικές.

*Besides the complex ideas we have of material sensible substances, of which I have last spoken, - by the simple ideas we have taken from those operations of our own minds, which we experiment daily in ourselves, as thinking, understanding, willing, knowing, and power of beginning motion, &c., coexisting in some substance, we are able to frame **the complex idea of an immaterial spirit***

(*An Essay Concerning Human Understanding*, Bk. II. ch.xxiii, §15)

Μετάφραση:

*Εκτός από τις σύνθετες ιδέες που έχουμε για τις υλικές αισθητές ουσίες, για τις οποίες μιλήσαμε, μπορούμε ακόμα να σχηματίσουμε **την σύνθετη ιδέα για ένα πνεύμα άυλο** με το μέσο των απλών ιδεών, τις οποίες συναγάγαμε από ενέργειες του δικού μας πνεύματος, που αισθανόμαστε κάθε μέρα μέσα μας, όπως σκέπτεσθαι, εννοείν, βούλεσθαι, γνωρίζειν και δύνασθαι, θέτειν σώματα σε κίνηση, κλπ*

⁹⁹ Βλ. *Locke's Theory of Knowledge and its Historical Relations*, όπ. αν. παρ., σσ.94-95

Όπως όμως και στις σωματικές ουσίες δεν μπορούμε να έχουμε μία ευκρινή άποψη για το τι ακριβώς είναι, το ίδιο συμβαίνει και με τις πνευματικές:

The same thing happens concerning the operations of the mind viz. thinking, reasoning, fearing, &c., which we concluding not to subsist of themselves, not apprehending how they can belong to the body, or be produced by it, we are apt to think these the actions of some other substance, which we call spirit

(*An Essay Concerning Human Understanding*, Bk. II. ch.xxiii, §5)

Μετάφραση:

Το ίδιο πράγμα συμβαίνει απ' την άποψη των λειτουργιών του πνεύματος, δηλαδή την σκέψη, τον συλλογισμό, τον φόβο κλπ. Γιατί βλέποντας απ' τη μια ότι αυτές δεν υφίστανται μόνες τους και μην μπορώντας απ' την άλλη να καταλάβουμε πώς μπορούν ν' ανήκουν στο σώμα ή να παράγονται απ' το σώμα, οδηγούμαστε να σκεφθούμε, ότι είναι πράξεις από κάποια άλλη ουσία, που ονομάζουμε πνεύμα

Στο σημείο αυτό όμως ο Locke κάνει μία παρανόηση: οι απλές ιδέες του πνεύματος π.χ. η σκέψη και ο φόβος, δεν μας εμφανίζονται σε ομάδες όπως συμβαίνει με τις απλές ιδέες των υλικών σωμάτων. Αυτό που κατά κάποιο τρόπο κρατά τις ενέργειες του πνεύματος ενωμένες, είναι η συνείδηση του εγώ προσδίδοντάς τους μία συνοχή. Είναι λοιπόν η συνείδηση του εγώ των πνευματικών ουσιών ό,τι και το “άγνωστο κάτι τι” που υπογραμμίζει τις σωματικές;¹⁰⁰ Φυσικά η απάντηση είναι όχι γι' αυτό και η απόπειρα του Locke εξαρχής να τις προσεγγίσει ανάλογα είναι λανθασμένη. Για ακόμη μια φορά δηλαδή επιχειρεί να ερμηνεύσει με εμπειριστικό τρόπο το ζήτημα της πνευματικής ουσίας ενώ είναι αδύνατο να το συλλάβει κανείς με όρους που θα χρησιμοποιούσε στις υλικές ουσίες.

¹⁰⁰ Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ., σ. 177

Γ.5 Ο ΝΟΜΙΝΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ JOHN LOCKE

Έχοντας ολοκληρώσει την επιχειρηματολογία του για τις ιδέες και την κριτική του στην ουσία, ο Locke συνεχίζει με το ζήτημα της γλώσσας, την οποία χρησιμοποιεί ως μεταβατικό στάδιο πριν αναπτύξει τη θεωρία του για τη γνώση. Και αυτό γιατί σύμφωνα με τον βρετανό στοχαστή η σχέση ιδεών και λέξεων (γενικά) και αφηρημένων ιδεών και γενικών ονομάτων (ειδικότερα) είναι τόσο στενή ώστε η ερμηνεία της φύσης και του ρόλου της γλώσσας είναι απαραίτητη για την κατανόηση της γνώσης.¹⁰¹

Η χρήση της γλώσσας στον άνθρωπο, ως κοινωνικό ον που είναι, θεωρείται απαραίτητη. Ο άνθρωπος πρέπει αρχικά να μπορεί να σχηματίζει λέξεις και έπειτα να μπορεί να χρησιμοποιεί τις λέξεις αυτές ως σύμβολα των εσωτερικών αντιλήψεών του και μάλιστα με τέτοιο τρόπο, ώστε να εκφράζουν πολλά επιμέρους πράγματα. Έτσι προέκυψε η χρήση των γενικών όρων «...με τους οποίους μία μόνο λέξη έγινε το σύμβολο ενός πλήθους από ατομικές υπάρξεις».¹⁰²

Ενώ λοιπόν όλα τα πράγματα που υπάρχουν είναι ατομικά, το μεγαλύτερο μέρος των λέξεων είναι γενικοί όροι. Οι λέξεις γίνονται γενικοί όροι όταν εκφράζουν τις γενικές (ή αφηρημένες έννοιες) με τη νοητική διαδικασία της αφαίρεσης πάνω στα επιμέρους. Και στο σημείο αυτό επίσης ο Locke τονίζει πως η καθολικότητα δεν ανήκει στα ίδια τα πράγματα αλλά μόνο στη σημασία των λέξεων με τις οποίες τα ονοματίζουμε.

But universality belongs not to things themselves, which are all of them particular in their existence, even those words and ideas which in their signification are general.

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. III. ch.iii, §11)

Μετάφραση:

Αλλά η καθολικότητα δεν ανήκει στα ίδια τα πράγματα, που είναι όλα ατομικά στην ύπαρξή τους, χωρίς να εξαιρέσουμε απ' αυτά τις λέξεις και τις ιδέες, που όμως η σημασία τους είναι γενική.

¹⁰¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 193

¹⁰² Βλ. Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση, όπ. αν. παρ., σ. 154

Η άποψη αυτή του Locke εντάσσεται στο πλαίσιο του νομιναλισμού σύμφωνα με τον οποίο όταν, γενικές έννοιες χρησιμοποιούνται για να ορίσουν επιμέρους αντικείμενα (που ανήκουν σε συγκεκριμένο είδος και έχουν συγκεκριμένο περιεχόμενο) η μόνη καθολικότητα που τους αποδίδεται είναι αυτή από τη λέξη (ή το όνομα) που τους αποδίδεται.¹⁰³

For the signification they have is nothing but a relation that, by the mind of man, is added to them.

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. III. ch.iii, §11)

Μετάφραση:

Γιατί η σημασία που έχουν, δεν είναι παρά μια σχέση που τους αποδίδεται απ'το πνεύμα του ανθρώπου.

Επομένως οι ουσίες των ειδών για το Locke αποτελούν μία ανθρώπινη επινόηση για να κατηγοριοποιούνται τα πολυπληθή επιμέρους πράγματα. Μάλιστα διακρίνει τις ουσίες σε *πραγματικές* και *ονοματικές*. Η πραγματική υπόσταση (ουσία) των σωμάτων αφορά την εσωτερική δομή τους, τη συγκρότησή τους, το αληθινό τους “είναι”. Η συγκρότηση αυτή είναι άγνωστη, λόγω των αδιαίρετων μερών από τα οποία αποτελούνται τα υλικά πράγματα και αποτελεί την πηγή των αισθητών ιδιοτήτων τους από τα οποία τα αντιλαμβανόμαστε.¹⁰⁴

Η ονοματική ουσία αποτελεί μία αφηρημένη ιδέα που έχουμε για τα πράγματα, το γενικό ή ειδικό όνομα που χρησιμοποιούμε για να διακρίνουμε το γένος ή το είδος τους.

*Between the **nominal essence** and the **name** there is so near a connexion, that the name of any sort of things cannot be attributed to any particular being but what has this essence, where it answers that abstract idea whereof that name is the sign*

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. III. ch.iii, §16)

¹⁰³ Βλ. *Locke's Philosophy of Science and Knowledge: a consideration of some aspects of An Essay Concerning Human Understanding*, όπ. αν. παρ. σ. 76

¹⁰⁴ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σ. 159

Μετάφραση:

Υπάρχει σταθερός δεσμός στο όνομα και την ονομαστική ουσία, ώστε δεν μπορούμε ν' αποδώσουμε το όνομα για κανένα είδος πραγμάτων σε κανένα ατομικό ον, παρά σ' αυτό που έχει αυτή την ουσία, με την οποία αντιστοιχεί σ' αυτή την αφηρημένη ιδέα, της οποίας το όνομα είναι το σύμβολο.

Ταυτόχρονα όμως, ο Locke επισημαίνει πως παρατηρούνται κάποιες ατέλειες και ασάφειες στη γλώσσα, που είτε είναι φυσικές είτε προκαλούνται από απροσεξία και εκούσιες παραλείψεις των ανθρώπων. Το αποτέλεσμα είναι να μην γίνονται κατανοητοί με τον τρόπο που εκφράζονται. Για τον λόγο αυτό προτείνει να χρησιμοποιούμε μία λέξη μόνον όταν ξέρουμε ακριβώς ποια ιδέα εκφράζει, ενώ και η ίδια η ιδέα θα πρέπει να είναι σαφής και καθορισμένη. Επίσης πιστεύει πως πρέπει να σεβόμαστε τις κοινωνικές συμβάσεις στις οποίες υπόκεινται οι λέξεις και να τις χρησιμοποιούμε σύμφωνα με την κοινή τους χρήση (και αποδοχή). Ακόμη και αν αυτό δεν είναι δυνατό, δηλαδή αν δεν πρόκειται να χρησιμοποιήσουμε μια λέξη με την καθιερωμένη της ερμηνεία, θα πρέπει να διευκρινίζουμε απόλυτα τη διαφορετική σημασία που θα της δώσουμε. Τέλος, θα ήταν καλό να χρησιμοποιούμε την ίδια λέξη για να αποδώσουμε την ίδια έννοια κάθε φορά.¹⁰⁵

Το βιβλίο του Δοκιμίου που αναφέρεται στη γλώσσα θεωρήθηκε από πολλούς μελετητές ασήμαντο, άλλοι το αγνόησαν εντελώς, ενώ άλλοι το επιδοκίμασαν. Ο ίδιος ο Locke όμως το θεωρούσε άξιο προσοχής και απαραίτητο για την ολοκλήρωση της γνωσιοθεωρίας του. Πράγματι, στο βιβλίο αυτό διευκρινίζει ακόμη περισσότερο ζητήματα με τα οποία ασχολήθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια όπως η αφαίρεση, η ουσία και οι γενικές ιδέες. Και είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση της θεωρίας του για τη γνώση η λεπτομερής ανάλυση της διάκρισης των πραγματικών και ονομαστικών ουσιών του τρίτου βιβλίου.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ., σ. 218

¹⁰⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 194

Γ.6 ΘΕΩΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ

Γ.6.1 ΓΕΝΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Στο τέταρτο και τελευταίο βιβλίο του Δοκιμίου του ο Locke εξετάζει τη γενική φύση, τα είδη και τις βαθμίδες της γνώσης. Εξάλλου ο αρχικός σκοπός του ήταν να ασχοληθεί με τη γνώση και συγκεκριμένα με τη βεβαιότητα και τα όριά της, όμως καταλήγει εδώ, αφού πρώτα έχει αναπτύξει τη θεωρία του για τις ιδέες και την κριτική του στην ουσία. Σύμφωνα λοιπόν με τον Άγγλο στοχαστή, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αντικείμενο της γνώσης μας αποτελούν οι ιδέες. Όμως, αν και χωρίς τις ιδέες δεν υπάρχει γνώση, δεν είναι αρκετές από μόνες τους να μας παρέχουν πραγματική γνώση. Αποτελούν στοιχεία της, αυτό που θα χαρακτηρίζαμε “υλικό” της. Πώς λοιπόν ακριβώς αποκτάται η γνώση σύμφωνα με το Locke;

Knowledge then seems to me to be nothing but the perception of the connexion of agreement, or disagreement and repugnancy of any of our ideas. In this alone it consists

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. IV. ch.i, §2)

Μετάφραση:

Μου φαίνεται λοιπόν, ότι η γνώση δεν είναι άλλο απ' την αντίληψη για την σύνδεση και συμφωνία ή την αντίθεση και διαφωνία, που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο ιδέες μας. Σ' αυτό, λέω συνίσταται η γνώση.

Σύμφωνα λοιπόν με τον παραπάνω ορισμό η γνώση προκύπτει ως αποτέλεσμα της σύλληψης των σχέσεων των ιδεών μεταξύ τους. Για να γίνει περισσότερο κατανοητός ο Locke χρησιμοποιεί το παράδειγμα του τριγώνου: γνωρίζουμε πως οι τρεις γωνίες ενός τριγώνου είναι ίσες με δύο ορθές, συνεπώς αντιλαμβανόμαστε πως η ισότητα με δύο ορθές γωνίες αναγκαστικά συμφωνεί με τις τρεις γωνίες ενός τριγώνου και είναι αχώριστη από αυτή.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Βλ. Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση, όπ. αν. παρ., σ. 192

Γ.6.2 ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Η γνώση λοιπόν για το Locke συνίσταται στην αντίληψη της συμφωνίας ή διαφωνίας των ιδεών μας, στην αντίληψη των σχέσεων δηλαδή των ιδεών μεταξύ τους. Διακρίνονται σε τέσσερα είδη:

1. **Ταυτότητα ή Ετερότητα:** αποτελεί την πρωταρχική και απαραίτητη ενέργεια του πνεύματος που εκτελεί με τη σύλληψη των ιδεών. Με βάση λοιπόν την ταυτότητα μιας ιδέας το πνεύμα μας καταλαβαίνει ακριβώς το περιεχόμενό της και μπορεί να διακρίνει πως διαφέρει από το περιεχόμενο κάποιας άλλης. Παράδειγμα: *το γαλάζιο δεν είναι κίτρινο*
2. **Σχέση:** αφορά την αντίληψη της σχέσης που συνδέει δύο ιδέες (ουσίες, τρόπους) και αποτελεί το βασικό, θεμελιώδες μέσο απόκτησης γνώσης. Παράδειγμα: *δύο τρίγωνα με ίσες βάσεις μεταξύ δύο παραλλήλων είναι ίσα*
3. **Συνύπαρξη:** αναφέρεται στη συνύπαρξη ιδεών που σχετίζονται με ένα συγκεκριμένο πράγμα. Παράδειγμα: η γνώση μας για το χρυσό προέρχεται από τη συσχέτιση των ιδεών του κίτρινου, της βαρύτητας, της τηκτικότητας κλπ. Παράδειγμα: *ο σίδηρος υπόκειται στις μαγνητικές επιδράσεις*
4. **Ύπαρξη:** αφορά τη συμφωνία της πραγματικής και εν ενεργεία ύπαρξης που αφορά κάποιο πράγμα, την ιδέα του οποίου έχουμε στο πνεύμα. Παράδειγμα: *ο Θεός υπάρχει.*¹⁰⁸

Αυτά τα τέσσερα είδη λοιπόν συμφωνίας ή διαφωνίας συνιστούν για το Locke τη γνώση. Βέβαια η *ταυτότητα* και η *συνύπαρξη* αποτελούν στην ουσία σχέσεις. Σε γενικές γραμμές όμως διαπιστώνεται πως η γνώση μας αφορά την αντίληψη της πραγματικής ύπαρξης και των σχέσεων των ιδεών.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 194

¹⁰⁹ Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι πως στην τέταρτη κατηγορία ο Locke περιλαμβάνει και υλικά αντικείμενα

Γ.6.3 ΒΑΘΜΙΔΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Βασικός σκοπός του Locke ήταν να ερευνήσει με το Δοκίμιο τη βεβαιότητα της ανθρώπινης γνώσης. Έχοντας αναπτύξει λοιπόν την πηγή και τα είδη της συνεχίζει με τη διάκριση της γνώσης σε βαθμούς ανάλογα με το μέγεθος της βεβαιότητας που μας παρέχει. Σύμφωνα λοιπόν με το Locke η γνώση διακρίνεται σε τρεις βαθμούς: την *ενορατική* γνώση, την *αποδεικτική* και την *αισθητηριακή* γνώση.

Η *ενορατική ή εποπτική γνώση* αναφέρεται στη συμφωνία ή διαφωνία των ιδεών στο πνεύμα μας κατά την αρχή της ταυτότητας. Δηλαδή ταυτολογικές προτάσεις ή γενικά προτάσεις που εκφράζουν σχέσεις (π.χ. το τρία είναι μεγαλύτερο από το δύο ή $2 + 2 = 4$) ανήκουν σε αυτήν τη βαθμίδα. Αποτελεί την πιο άμεση γνώση που μπορούμε να έχουμε και έρχεται αβίαστα στο νου, όπως ακριβώς το μάτι συλλαμβάνει την αλήθεια του φωτός. Επίσης η συγκεκριμένη βαθμίδα μας παρέχει την πιο βέβαιη και ασφαλή γνώση και αποτελεί τη βάση κάθε άλλης γνώσης.¹¹⁰

It is on this intuition that depends all the certainty and evidence of all our knowledge ; which certainty every one finds to be so great, than he cannot imagine, and therefore not require a greater

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. IV. ch.ii, §1)

Μετάφραση:

Πάνω σ' αυτήν την εποπτεία βασίζεται όλη η βεβαιότητα και όλη η προφάνεια των γνώσεών μας, και καθένας αισθάνεται μέσα του ότι αυτή η βεβαιότητα είναι τόσο μεγάλη που δεν θα μπορούσε να φανταστεί ούτε επομένως να αναζητήσει μεγαλύτερη

Η *αποδεικτική* γνώση αποτελεί την έμμεση γνώση της συμφωνίας ή διαφωνίας δύο ιδεών. Τέτοιο βαθμό γνώσης έχουμε όταν ο νους δεν μπορεί να αντιληφθεί άμεσα τη σχέση που συνδέει δύο ιδέες και χρειάζεται την επέμβαση και κάποιον άλλων. Οι ιδέες αυτές λειτουργούν ως “αποδείξεις” και αποτελούν το απαραίτητο μέσο για να συλλάβει ο νους τη σύνδεση μεταξύ των πρώτων δύο ιδεών. Αν και η αποδεικτική γνώση αποτελεί και αυτή μία βέβαιη μορφή γνώσης παρόλα αυτά δεν είναι άμεση και προφανής όπως η ενορατική. Επίσης η δεύτερη διαφορά που

¹¹⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 152

επισημαίνει ο Locke ανάμεσά τους είναι πως στην αποδεικτική γνώση χρειάζεται να μεσολαβήσει μία αλληλουχία λογικών συμπερασμάτων και αποδείξεων ώσπου να φτάσουμε στην τελική αντίληψη και είναι πιθανό να υποπέσουμε σε κάποια σφάλματα.¹¹¹

It is true, the perception produced by demonstration is also very clear ; yet it is often with a great abatement of that evident luster and full assurance that always accompany that which I call intuitive

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. IV. ch.ii, §6)

Μετάφραση:

Είναι αλήθεια, ότι η αντίληψη που παράγεται με το μέσο της απόδειξης, είναι επίσης πολύ σαφής αλλά αυτή η εμφάνεια είναι συχνά πολύ διαφορετική απ' αυτό το εκπληκτικό φως και απ' αυτή την πλήρη βεβαιότητα, που συνοδεύει πάντα εκείνο που ονομάζω εποπτική γνώση

Η τρίτη βαθμίδα γνώσης αφορά την **ύπαρξη των εξωτερικών αντικειμένων** και βασίζεται στην άποψη πως από την κατ' αίσθηση αντίληψη μπορούμε να έχουμε πραγματική εμπειρία των εξωτερικών αντικειμένων. Από τη βαθμίδα αυτή προέρχεται η γνώση με τη μικρότερη βεβαιότητα καθώς απλά βασιζόμαστε στην πεποίθηση ότι οι αισθήσεις μας δεν μας απατούν. Παρόλα αυτά είναι επαρκής για την πρακτική ζωή του ανθρώπου.¹¹²

Για το Locke δεν υπάρχει τίποτα πιο βέβαιο από το ότι η ιδέα που έχουμε για ένα εξωτερικό αντικείμενο, υπάρχει μέσα στο μυαλό μας (*There can be nothing more certain than that the idea we receive from an external object is in our minds*). Αυτό είναι η εννοιακή γνώση. Όμως, το αν υπάρχει κάτι επιπλέον πέρα από αυτήν την ιδέα στο μυαλό μας (*whether there be anything more than barely that idea in our minds*), αν αυτό είναι αρκετό για να μπορέσουμε να συμπεράνουμε με βεβαιότητα την ύπαρξη από ο,τιδήποτε άλλο, έξω από εμάς, που να αντιστοιχεί σε αυτή την ιδέα (*whether we can thence certainly infer the existence of anything without us, which corresponds to that idea*) αυτό είναι κάτι για το οποίο εγείρονται ερωτήματα.

¹¹¹ Βλ. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*, όπ. αν. παρ., σσ. 197-198

¹¹² Βλ. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, όπ. αν. παρ., σ. 153

Because men may have such ideas in their minds, when no such thing exists, no such object affects their senses. But yet here I think we are provided with evidence that puts us past doubting.

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. IV. ch.ii, §14)

Μετάφραση:

... γιατί οι άνθρωποι μπορούν να έχουν τέτοιες ιδέες στο πνεύμα τους, κι όταν ακόμα τίποτα παρόμοιο δεν υπάρχει πραγματικά και οι αισθήσεις τους δεν διεγείρονται από κανένα αντικείμενο που αντιστοιχεί σ' αυτές τις ιδέες. Πιστεύω όμως ότι σ' αυτή την περίπτωση έχουμε ένα βαθμό μαρτυρίας που μας υψώνει πάνω απ' την αμφιβολία.

Όμως το να βλέπει κανείς τον ήλιο κατά τη διάρκεια της ημέρας δεν παρέχει την ίδια βεβαιότητα με το να τον σκέφτεται το βράδυ (*Whether he be not invincibly conscious to himself of a different perception, when he looks on the sun by day, and thinks on it by night*). Όπως επίσης, το να γεύεται ένα φυτό ή να μυρίζει ένα τριαντάφυλλο ή από την άλλη απλά να σκέφτεται τη γεύση ή τη μυρωδιά (*when he actually tastes wormwood, or smells a rose, or only thinks on that savour or odour*), δεν είναι το ίδιο. Οποσδήποτε υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην αναβίωση μιας ιδέας στο μυαλό μας από τη μνήμη μας (*any idea revived in our minds by our own memory*) και την ιδέα που προκύπτει από τις αισθήσεις μας (*and actually coming into our minds by our senses*).

Βέβαιη γνώση για τον Locke αποτελούν η εποπτική και η συλλογιστική, που αφορούν τη βεβαιότητα των σχέσεων που συνδέουν **ιδέες**. Με την αισθησιακή γνώση όμως αποδέχεται ως πραγματική γνώση κάτι που ξεπερνά τις παραστάσεις των εξωτερικών αντικειμένων, αποδέχεται ως γνώση την ύπαρξη των ίδιων των εξωτερικών **αντικειμένων**.

So that, I think, we may add to the two former sorts of knowledge this also, of the existence of particular external objects by that perception and consciousness we have of the actual entrance of ideas from them, and allow these three degrees of knowledge, viz. intuitive, demonstrative, and sensitive: in each of which there are different degrees and ways of evidence and certainty

(An Essay Concerning Human Understanding, Bk. IV. ch.ii, §14)

Μετάφραση:

Γι' αυτό νομίζω, ότι μπορούμε ακόμα να προσθέσουμε στα δυο προηγούμενα είδη γνώσης, εκείνο που παρατηρεί την ύπαρξη των ιδιαίτερων αντικειμένων που υπάρχουν έξω από μας, δυνάμει αυτής της αντιληπτικής δεξιότητας του πνεύματος και της συνείδησης που έχουμε για την πραγματική εισαγωγή των ιδεών που μας έρχονται απ' αυτά τα αντικείμενα, και να δεχθούμε αυτούς τους τρεις βαθμούς γνώσης δηλαδή την εποπτική, την αποδεικτική και την αισθησιακή

Μετά λοιπόν από την υπόδειξη της εμπειρίας (εσωτερική– εξωτερική αίσθηση) ως αξιόπιστη πηγή γνώσης και των ιδεών ως αντικειμένων της γνώσης στο σημείο αυτό ο Locke επισφραγίζει θα λέγαμε τις παρεκκλίσεις που έχει κάνει έως τώρα από την γραμμή του εμπειρισμού αποδεχόμενος την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου ανεξάρτητα από τις ιδέες που μπορεί να έχουμε γι' αυτόν.

Με βάση τους τρεις αυτούς βαθμούς ο Locke στη συνέχεια θα αποδείξει την ύπαρξη του Εγώ μέσω της εννοιακής γνώσης, του Θεού μέσω της αποδεικτικής και τέλος των άλλων πραγμάτων μέσω της αισθησιακής γνώσης.¹¹³ Εφόσον λοιπόν ο άνθρωπος έχει γνώση του Εγώ, του Θεού και των άλλων πραγμάτων, ποια είναι τελικά τα όρια της γνώσης μας;

Σύμφωνα με το Locke μπορούμε να ξέρουμε ότι μια ιδέα είναι “κάτι” και ότι δεν είναι “κάτι άλλο”. Δεν μπορούμε όμως εννοιακά να γνωρίζουμε τις σχέσεις που συνδέουν τις ιδέες. Επίσης βρισκόμαστε σε άγνοια γύρω από τις πρώτες ιδιότητες των αδιόρατων μερών των σωμάτων, αλλά και σε αδυναμία να καθορίσουμε τις σχέσεις τους με τις δευτερεύουσες ιδιότητες ενώ δεν μπορούμε να έχουμε καθολική γνώση του φυσικού κόσμου.¹¹⁴

Παράλληλα ο Locke αναφέρεται και στην πλάνη της κρίσης των ανθρώπων που οδηγεί στην αβέβαιη γνώση. Αιτίες της πλάνης μπορεί να είναι:

1. να εκλαμβάνουμε ως πιθανή μία γνώμη που δεν είναι
2. η αδύναμη μνήμη μας
3. να συγχέουμε τις ονοματικές με τις πραγματικές ουσίες
4. να μας εξαπατήσουν οι αισθήσεις μας
5. η λανθασμένη χρήση της γλώσσας

¹¹³ Βλ. *John Locke*, όπ. αν. παρ., σ. 241

¹¹⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 237

Ακόμη όμως και αν ο άνθρωπος προσπαθήσει να αντιμετωπίσει αυτές τις αδυναμίες και πάλι δεν θα είναι δυνατό να κατέχει ολοκληρωτικά τη γνώση. Θα εξακολουθεί να έχει άγνοια για πολλά πράγματα. Επομένως πρέπει να θεωρεί δεδομένο πως η γνώση του είναι **περιορισμένη** και να συμβιβαστεί με τα όρια μέσα στα οποία εκτείνεται.¹¹⁵

¹¹⁵ Βλ. στο ίδιο, σσ. 254-256

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στη μελέτη που προηγήθηκε, παρουσιάστηκε η αναπαραστατική θεωρία της γνώσης όπως διαμορφώνεται στο έργο του John Locke *An Essay Concerning Human Understanding*. Σκοπός της εργασίας ήταν να καταδείξει τις ομοιότητες που χαρακτηρίζουν τη γνωσιοθεωρία του John Locke με τις αναπαραστατικές θεωρίες αλλά και τις διαφοροποιήσεις που εμφανίζει ο άγγλος φιλόσοφος κατά την πορεία της συλλογιστικής του. Κύριο αντικείμενό της αποτέλεσε η κριτική παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών τόσο των αναπαραστατικών θεωριών όσο και της γνωσιοθεωρίας του John Locke.

Συγκεκριμένα, στο **πρώτο μέρος** αναλύθηκαν οι βασικές θέσεις του Εμπειρισμού και του Ορθολογισμού γύρω από ζητήματα της γνώσης. Η αναπαραστατική θεωρία για τη γνώση υποστηρίζει τις βασικές αντιλήψεις του Εμπειρισμού. Οι πιο βασικές είναι πως οι αισθήσεις και η εμπειρία αποτελούν την πηγή της γνώσης, οι ιδέες λειτουργούν ως αναπαραστάσεις των εξωτερικών αντικειμένων, τη βαθύτερη ουσία των οποίων δεν μπορεί να γνωρίσει ο ανθρώπινος νους και τέλος πως δεν υπάρχει ενδεχόμενο έμφυτης γνώσης.

Στο **δεύτερο μέρος** παρουσιάστηκαν οι βασικοί εκπρόσωποι των αναπαραστατικών θεωριών για τη γνώση. Αναφέρθηκαν η θεωρία των *ειδώλων* των ατομικών φιλοσόφων Λεύκιππου και Δημόκριτου, τα *φαντάσματα* του Αριστοτέλη που διαδραματίζουν μεσολαβητικό ρόλο μεταξύ νου και εξωτερικού περιβάλλοντος και η *κατάληψις* που απαιτείται από τη ψυχή για τη μετατροπή της αναπαράστασης σε γνώση των Στωικών φιλοσόφων. Σύμφωνα με τη σχολαστική φιλοσοφία τα *φαντάσματα* (*species sensibilis*) αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για τη γνωσιακή διαδικασία ενώ οι *εντυπώσεις* και οι *παραστάσεις* (*ιδέες*) αποτελούν βασικά στοιχεία της γνωσιοθεωρίας εμπειριστών στοχαστών του 17^{ου} -18^{ου} αιώνα (Hobbes, Berkeley, Hume).

Στο **τρίτο μέρος** αναπτύχθηκε αναλυτικά η θεωρία της γνώσης του John Locke στο *An Essay Concerning Human Understanding*. Σκοπός του Locke είναι να αναζητήσει τη βεβαιότητα, τη φύση και τα όρια της ανθρώπινης γνώσης. Για να το επιτύχει αυτό αρχίζει τη συλλογιστική του από τις ιδέες. Απορρίπτει το ενδεχόμενο *a priori* αρχών (έμφυτων και θεωρητικών) και υποστηρίζει πως οι ιδέες μας προέρχονται από την εξωτερική αίσθηση (*sensation*) ή την εσωτερική παρατήρηση (*reflection*). Με τις απλές ιδέες ο νους παραμένει παθητικός και απλά δέχεται τα ερεθίσματα του αισθητού κόσμου, ενώ με τις σύνθετες ιδέες γίνεται ενεργητικός, μπορεί και παράγει και ο ίδιος ιδέες.

Ως το σημείο αυτό ο Locke κινείται μέσα στο πλαίσιο του εμπειρισμού και των αναπαραστατικών θεωριών. Στη συνέχεια όμως, καθώς επιθυμεί να αποφύγει το αδιέξοδο της αδυναμίας του νου να συλλάβει πραγματικά αυτό που αναπαριστούν οι ιδέες αλλά και της απόλυτης ανυπαρξίας του εξωτερικού κόσμου, καταφεύγει σε κάποιες παρεκκλίσεις από το δρόμο που χάραξε εξαρχής.

Καταρχήν προβαίνει σε διαχωρισμό των ιδιοτήτων των υλικών πραγμάτων σε πρωτεύουσες και δευτερεύουσες, με τις πρώτες να αποτελούν *πραγματικές* ιδιότητες των σωμάτων, πέρα από την αντίληψη που έχουμε εμείς για τα πράγματα. Η δεύτερη σημαντική παρέκκλισή του είναι η παραδοχή αφηρημένων “ιδεών”. Με τη διαδικασία της αφαίρεσης ο νους αντιλαμβάνεται τις γενικές ιδέες που διακρίνονται από καθολικότητα ανταποκρίνονται σε πολλά επιμέρους ατομικά πράγματα τόσο με το όνομά τους όσο και νοητικά. Ο Locke είχε ανάγκη να ενσωματώσει την έννοια της ουσίας στη θεωρία του καθώς έτσι ενισχύεται και το επιχείρημα της ύπαρξης των πρωτευουσών ιδιοτήτων αλλά και το επιχείρημα της ύπαρξης του εξωτερικού κόσμου. Του είναι απαραίτητες λοιπόν οι σύνθετες ιδέες των σωματικών ουσιών.

Παρόλα αυτά, παρά το γεγονός δηλαδή πως ο βρετανός εμπειριστής κάνει στροφή από την αμιγώς εμπειρική προσέγγιση της γνώσης και αποδέχεται τις ουσίες, δεν αποδέχεται ακόμη ούτε το ενδεχόμενο να ανταποκρίνονται τα “καθόλου” σε κάτι το πραγματικό αλλά ούτε και τη δυνατότητα του νου να γνωρίσει τις ουσίες αληθινά, με σαφήνεια. Οι ουσίες αποτελούν, κατά κάποιο τρόπο, μία σύμβαση των ανθρώπων για να κατηγοριοποιούν τα πολυπληθή επιμέρους και η καθολικότητά τους ισχύει μόνο για το όνομά τους δηλαδή για τις λέξεις.

Έτσι, καταλήγει στη γνώση την οποία τελικά αντιλαμβάνεται ως τη σύνδεση των σχέσεων των ιδεών μεταξύ τους. Με την κατηγορία της *ύπαρξης* που διακρίνει στη γνώση αποδέχεται το ενδεχόμενο οι ιδέες του νου να ανταποκρίνονται σε κάτι που υπάρχει πραγματικά στον εξωτερικό κόσμο, πέρα δηλαδή από τις ιδέες του νου ενώ με τη βαθμίδα της *ενορατικής* ή *εποπτικής* γνώσης έχει απομακρυνθεί από τις αναπαραστατικές θεωρίες αλλά και τη λογική του εμπειρισμού προσδίδοντας στο νου τη δυνατότητα για μια κάποια μορφή ενορατικής λειτουργίας. Παρόλα αυτά το συμπέρασμα του Locke είναι πως δεν μπορούμε να φτάσουμε ποτέ σε ξεκάθαρα συμπεράσματα για την ουσία των πραγμάτων και πως η γνώση μας έχει όρια που απλά πρέπει να αποδεχτούμε.

Τα γενικά συμπεράσματα που προκύπτουν είναι πως:

- ✓ Η γνωσιοθεωρία του John Locke **συμφωνεί** σε αρκετά σημεία με τις αναπαραστατικές θεωρίες της γνώσης κυρίως στην αρχή της συλλογιστικής του. Τα σημαντικότερα είναι η πεποίθηση πως η γνώση προέρχεται από τις αισθήσεις και πως οι ιδέες αποτελούν το αντικείμενο του νου και λειτουργούν ως διαμεσολαβητικά εργαλεία μεταξύ νου και αισθητού κόσμου
- ✓ Οι βασικές **παρεκκλίσεις** του Locke από το αναπαραστατικό μοντέλο όπως ο διαχωρισμός που κάνει ανάμεσα στις πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες των σωμάτων και η παραδοχή της ύπαρξης αφηρημένων ιδεών μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως η θεωρία του δεν είναι τυπικά αντιπροσωπευτική των αναπαραστατικών θεωριών
- ✓ Συχνά δίνεται η εντύπωση πως ο βρετανός στοχαστής **αμφιταλαντεύεται** μεταξύ της παραδοσιακής σκέψης της σχολαστικής φιλοσοφίας και του θετικισμού. Έτσι από τη μία αρνείται την πραγματικότητα των καθόλου προσεγγίζοντάς τα με νομιναλιστική οπτική (οι γενικές έννοιες αποτελούν απλά γενικά ονόματα) από την άλλη όμως επιχειρεί να ερμηνεύσει με εμπειριστικά (ατομικά) κριτήρια θεωρητικά (γενικά) ζητήματα όπως αυτό της ουσίας
- ✓ Αν και σκοπός του ήταν να αναζητήσει τη βεβαιότητα της γνώσης, έπειτα από την εκτενή του ανάλυση καταλήγει πως ποτέ δεν μπορούμε να γνωρίσουμε με βεβαιότητα ούτε τις πρωτεύουσες ιδιότητες (δηλαδή την

ουσία) των πραγμάτων ούτε και τη σχέση τους με τις δευτερεύουσες ιδιότητες συνεπώς έχουμε **άγνοια** για τον φυσικό κόσμο

✓ Η πιο ασφαλής βαθμίδα γνώσης για τον Locke είναι η **ενορατική** καταλήγοντας με τον τρόπο αυτό να αποδεχτεί ως αληθινή γνώση στοιχεία που δεν προέρχονται από τις αισθήσεις

✓ Το τελικό του συμπέρασμα πως η γνώση μας είναι **πεπερασμένη** και – κυρίως- πως πρέπει να συμβιβαστούμε με αυτό εμφανίζεται κάπως απόλυτο και κατά κάποιο τρόπο αποκλείει το ενδεχόμενο για περαιτέρω διερεύνηση του νου

Ανεξάρτητα από το αν τελικά η θεωρία του Locke είναι αντιπροσωπευτική των αναπαραστατικών θεωριών για τη γνώση, η αξία της είναι αδιαμφισβήτητη γιατί καταφέρνει να απομακρύνει την ανθρώπινη σκέψη από τις Μεταφυσικές ερμηνείες (παρά τις ευδιάκριτες επιρροές που έχει δεχτεί από αυτές). Κυρίως όμως γιατί καταφέρνει να στρέψει το φιλοσοφικό ενδιαφέρον στο ίδιο το Υποκείμενο, στην ίδια τη φύση του Υποκειμένου νου προκειμένου να ερμηνευτεί το ζήτημα της γνώσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ, ΜΕΛΕΤΕΣ, ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΩΝ

Αριστοτέλης. *Περί Ψυχής*. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Β. Τατάκης. Επιμέλεια Έκδοσης: Ε. Παπανούτσος. Αθήνα: «Δαίδαλος» – Ζαχαρόπουλος Α.Ε., 1954

Αυγελής, Νικόλαος. *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας, 1998

—. *Μαθήματα Φιλοσοφίας: Ορθολογισμός και Εμπειρισμός*. Θεσσαλονίκη: [χ.ό], 1977

Βέϊκος, Θεόφιλος. *Οι Προσωκρατικοί*⁵. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998 (1^η έκδοση 1988)

Cottingham, John. *Φιλοσοφία της Επιστήμης*, τόμος Α': *Οι Ορθολογιστές*. Μετάφραση: Σ. Τσούρτη. Επιμέλεια: Αλ. Χρύσης. Στη σειρά *Ιδέες – Ιστορία της Φιλοσοφίας 2*. Αθήνα: Στάχυ, 2000

Λοκ, Τζον. *Δοκίμιο για την Ανθρώπινη Νόηση*. Μετάφραση: Γρ. Λιονή. Επιμέλεια: Κ. Μετρινού. Αθήνα: Αναγνωστίδης, [19_ _]

Πλάγγεσης, Ιωάννης. *Πολιτική & Θρησκεία στη Φιλοσοφία του John Locke*². Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1998 (1η έκδοση 1986)

Σφενδόνη-Μέντζου, Δήμητρα. *Ο Αριστοτέλης σήμερα: πτυχές της Αριστοτελικής Φυσικής Φιλοσοφίας υπό το πρίσμα της σύγχρονης επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2010

—. «Αναζητώντας το Πραγματικό πίσω από το 'Θέατρο των Αναπαραστάσεων' του Bas van Fraassen». Στο *Φιλοσοφία των Επιστημών*. Επιμέλεια – Εισαγωγή: Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, 133-158. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2008

—. *Πραγματισμός – Ορθολογισμός – Εμπειρισμός. Θεωρίες της Γνώσης*². Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2004

—. *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Εισαγωγή*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2004

Vegetti, Mario. *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*. Μετάφραση: Γ. Δημητρακόπουλος. Αθήνα: Τραυλός, 2000

Windelband, W. – Heimsoeth, H. *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, τόμοι Α'-Β'. Μετάφραση: Ν.Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1982

Woolhouse, R.S. *Φιλοσοφία της Επιστήμης*, τόμος Β': *Οι Εμπειριστές*. Μετάφραση: Σ. Τσούρτη. Επιμέλεια: Αλ Χρύσης. Στη σειρά *Ιδέες – Ιστορία της Φιλοσοφίας 3*. Αθήνα: Στάχυ, 2000

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ, ΜΕΛΕΤΕΣ, ΑΡΘΡΑ

Aaron, Richard. *John Locke*. Oxford: Clarendon Press, 1955

Aquinas, Thomas. *Summa Theologiae: Human Intelligence*, v. 12: 1a. 84-89, edited by Paul T. Durbin. New York: Cambridge University Press, 2006

Gibson, James. *Locke's Theory of Knowledge and its Historical Relations*. Cambridge: University Press, 1968

Henrik, Lagerlund. "Introduction". Στο *Representation and Objects of Thought in Medieval Philosophy*, edited by Henrik Lagerlund, 1-10. Aldershot: Ashgate, 2007

Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*, volumes I-II. Collated and annotated, with prolegomena, biographical, critical, and historical by Alexander C. Frazer. New York: Dover Publications, [1959]

Mackie, J.L. *Problems from Locke*. Oxford: Clarendon Press, 1976

Woolhouse, R.S. *Locke's Philosophy of Science and Knowledge: a consideration of some aspects of An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford: Basil Blackwell, 1971

Yolton, W. John. *John Locke and the Way of Ideas*. Oxford: Clarendon Press, 1968